

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਮਾਘ-ਫੱਗਣ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੮

ਫਰਵਰੀ 2017

ਜਿਲਦ ੬੦

ਅੰਕ ੧੧

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)		(ਵਿਦੇਸ਼)	
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੫	ਸਾਲਾਨਾ	੧੨੫੦
ਸਾਲਾਨਾ	੫੦	ਪੰਜ ਸਾਲ	੫੦੦੦
ਪੰਜ ਸਾਲ	੨੫੦	ਲਾਈਫ	੧੦੦੦੦
ਲਾਈਫ	੫੦੦		

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab

Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੭
ਅੰਕ ਆਰਸੀ		੯
ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ: ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਗਾਥਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੧੧
ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ...	-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੧੬
ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੨੦
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਸ. ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਤਿਹਾੜਾ'	੨੩
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੨੬
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ	-ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ	੩੧
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੩੮
ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ: ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ	-ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ	੪੩
ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦਾ ਕਲਮੀ ਸਫ਼ਰ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੫੦
ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ	-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੫੪
ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ	-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ	੬੧
ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸਮਸਰਿ ਨ ਪੁਜਸ ਮਧ	-ਸ. ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੬
ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ	-ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੭੧
. . . ਝਾਰਖੰਡ ਦੇ ਕੇਦਲੀ ਅਤੇ ਡੁਮਰੀ	-ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੭੪
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੭੧	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੮੩
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ-- ੧੦	-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ	੮੬
ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ		੮੮
ਜੰਗਨਾਮਾ	-ਲੈਫ. ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀ	੯੦
ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ	੯੨
ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੯੪
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੮

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਫਲਗੁਣਿ ਅਨੰਦ ਉਪਾਰਜਨਾ ਹਰਿ ਸਜਣ ਪ੍ਰਗਟੇ ਆਇ॥
 ਸੰਤ ਸਹਾਈ ਰਾਮ ਕੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਆ ਮਿਲਾਇ॥
 ਸੇਜ ਸੁਹਾਵੀ ਸਰਬ ਸੁਖ ਹੁਣਿ ਦੁਖਾ ਨਾਹੀ ਜਾਇ॥
 ਇਛ ਪੁਨੀ ਵਡਭਾਗਣੀ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ॥
 ਮਿਲਿ ਸਹੀਆ ਮੰਗਲੁ ਗਾਵਹੀ ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ ਅਲਾਇ॥
 ਹਰਿ ਜੇਹਾ ਅਵਰੁ ਨ ਦਿਸਈ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਲਵੈ ਨ ਲਾਇ॥
 ਹਲਤੁ ਪਲਤੁ ਸਵਾਰਿਓਨੁ ਨਿਹਚਲ ਦਿਤੀਅਨੁ ਜਾਇ॥
 ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਰਖਿਅਨੁ ਬਹੁਤਿ ਨ ਜਨਮੈ ਧਾਇ॥
 ਜਿਹਵਾ ਏਕ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਤਰੇ ਨਾਨਕ ਚਰਣੀ ਪਾਇ॥
 ਫਲਗੁਣਿ ਨਿਤ ਸਲਾਹੀਐ ਜਿਸ ਨੋ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ॥੧੩॥
 ਜਿਨਿ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਰੇ॥
 ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਆਰਾਧਿਆ ਦਰਗਹ ਸਚਿ ਖਰੇ॥
 ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਨਿਧਿ ਚਰਣ ਹਰਿ ਭਉਜਲੁ ਬਿਖਮੁ ਤਰੇ॥
 ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਤਿਨ ਪਾਈਆ ਬਿਖਿਆ ਨਾਹਿ ਜਰੇ॥
 ਕੂੜ ਗਏ ਦੁਬਿਧਾ ਨਸੀ ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਸੇਵਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰਿ ਏਕੁ ਧਰੇ॥
 ਮਾਹ ਦਿਵਸ ਮੂਰਤ ਭਲੇ ਜਿਸ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ॥

ਨਾਨਕੁ ਮੰਗੈ ਦਰਸ ਦਾਨੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹੁ ਹਰੇ॥੧੪॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਗ ਮਾਂਝ ਦੇ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੇ ਇਸ ਪਦੇ ਰਾਹੀਂ ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ-ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇੱਕਮਿੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨ ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣ 'ਚ ਮਿਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰ ਕੇ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਸੁੰਦਰ ਸੇਜਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ

ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਰਾਜਾ ਪਤੀ ਜੁ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਿੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਇਹ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਸੁਆਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਥਾਂ-ਟਿਕਾਣਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਐਸੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਸੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖੜੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਜੀਭ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਓਟ ਤੱਕਦਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਚਰਨ-ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਆ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਫੱਗਣ ਦੀ ਠੰਡ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ (ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰਕ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਦੀ ਥਾਂ) ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਦਾ ਰਸਤਾ ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਰੰਚਕ-ਮਾਤਰ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ। ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਸਹੀ-ਸੱਚਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਰੂਪੀ ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਡਰ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤਰਨਾ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰ-ਭਗਤੀ ਪਾ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਦੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਡਭਾਗੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਝੂਠ ਦੂਰ ਦੌੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਚ 'ਚ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨ-ਚਿੱਤ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ, ਸਾਰੇ ਦਿਨ, ਮਹੂਰਤ ਸੁਭ ਜਾਂ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਦਾਨ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਆਪ ਜੀ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਨਿਵਾਜੋ!

ਸੰਪਾਦਕੀ...

ਆਓ! ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਬਣੀਏ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਬਚਨ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸੰਕਾ, ਤੱਖਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਸੈ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਲੀਐ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਲੜਦਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤਖਤ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ’ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੋਤ ਅਤੇ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਜੁਗਤ ਵਰਤਾਉਣ ਖਾਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਸ ਸਰੂਪ-ਜਾਮੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਤੌਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਖੂਹ, ਸਰੋਵਰਾਂ, ਬਾਉਲੀਆਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਘਾਲਣਾ ਸਦਕਾ ਜਦੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਅਤੇ ਰਹਿਣੀ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਣ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ’ ਨੂੰ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦਕ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਗੁਰੂ ਜੋਤ’ ਰੂਪ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ’ (ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ) ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ ਜੁਗਤ’ ਵਰਤਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਪੰਥ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ’ ਨੇ ਲੈਣੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਰਹਿਣੀ, ਸਿੱਖ ਸੰਸਕਾਰਾਂ, ਜਨਮ ਤੇ ਨਾਮ-ਸੰਸਕਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ, ਅਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਬਾਰੇ ਬਾ-ਖੂਬੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੇ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਦੀ ਇਸ ਗੌਰਵਮਈ ਕਿਰਤ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋਣਾ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਜਿਹੀ ਤੁਹਮਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ: ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਰੂਪ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪੀ।

ਗੁਰਿਆਈ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਕਦਾਚਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਬਾਗੀ ਸੁਰ ਅਪਣਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਦੋਖੀ ਜਾਣ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੋਖੀ-ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਰੰਗੜ ਵਰਗੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਲਾਹਿਆ।

ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਥਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ‘ਪੰਥ’ ’ਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹਰੇਕ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪੰਥ ਦੋਖੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਦਿਆਂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਅਮੀਰ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ, ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਸਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਪੰਥ-ਦਰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣੀ ਵੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ।

ਅੰਕ ਆਰਸੀ

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹਥਲੇ ਫਰਵਰੀ ਅੰਕ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖ ‘ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ: ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਗਾਥਾ’ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਮੁੜ ਉਭਰਨਾ ਆਦਿ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਲੇਖ ‘ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ. . .’ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ ਜੋਕਿ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ’ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਲੇਖ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ’ ਅਤੇ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ’ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸੋਚ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਰੰਮਿਆ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਬੇਅੰਤ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਦੇ ਰਾਹੇ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ’ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਲੇਖ ‘ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਾਣ-ਮਰਯਾਦਾ ਲਈ ਕਈ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ‘ਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੇਖ ‘ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ: ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ’ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ

ਲੇਖ 'ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦਾ ਕਲਮੀ ਸਫਰ' ਜੋਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਬਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਣ-ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ 'ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੜੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ ਦਾ ਲੇਖ 'ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ' ਨਾਇਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸੰਜਮਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੋਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਦੋ ਲੇਖ 'ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸਮਸਰਿ ਨ ਪੁਜਸ ਮਧ' ਕ੍ਰਿਤ: ਸ. ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 'ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ' ਕ੍ਰਿਤ: ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ। ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਦੇ 'ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ' ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੋਜੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਲੇਖਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੇਖ 'ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਵਿਚ ਪਿਰੇਏ ਝਾਰਖੰਡ ਦੇ ਕੇਦਲੀ ਅਤੇ ਡੁਮਰੀ' ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੀਨੇਵਾਰ ਕਾਲਮ: ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਜੰਗਨਾਮਾ ਆਦਿ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ' ਅਤੇ ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ' ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਹਥਲੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

—ਸੰਪਾਦਕ

ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ: ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਗਾਥਾ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿੱਧਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬ ਆਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ ਹਰ ਵਾਰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦੀ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ, ਇਕ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣੀ ਧਰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਇਕ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਸਵੈਮਾਣ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਤਿਆਗਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤਿ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਲਾਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਲਣ ਦੀ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਦੀ, ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਭੱਠਾਂ ਵਿਚ ਝੋਕੇ ਜਾਣ ਦੀ, ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ, ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਖੋਪਰ ਲੁਹਾਉਣ ਦੀ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਣ ਆਦਿ ਦੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਨੇਸ਼ੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਜੌਹਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵਿਖਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਕਦੇ ਖੁਦ ਹਮਲਾਵਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੀਆਂ ਅਸਾਵੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਜੋੜ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ੪੦-੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਮੁਲਖਈਏ ਦਾ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ

*ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ, ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ੧੭੪੬ ਈ. ਦਾ ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ ਛੰਡ ਦਾ ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ੧੭੬੨ ਈ. ਦਾ ਕੁੱਪ ਰੋਹੀੜੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੀਕ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਜਾਨੀ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ‘ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਅਪੁਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋ’ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਕੌਮ ਜਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਮਹਾਨ, ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ, ਹਿਟਲਰ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਹੀ ਹਾਰ ਕੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸਾ ਜੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ।

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਰਾਏਕੋਟੀਏ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਯੋਧੇ ਜਰਨੈਲ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੰਗ ਰੋਹੀੜਾ, ਕੁਤਬਾ ਬਾਹਮਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗਹਿਲ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਹੋਈ। ੩੦,੦੦੦ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁਗਲ ਮੁਲਖਲੀਏ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪੈਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਖਾੜੇ ਸਗੋਂ ਭਜਾ-ਭਜਾ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਧਕੇਲ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਭੜਕਾਇਆ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਕ ਲੱਖ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਲ ਕੁੱਪ ਰੋਹੀੜਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਹੀਰ ਸਮੇਤ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਧ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਲ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸਿੱਖ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਵਹੀਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਜੈਨ ਖਾਂ, ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਏਕੋਟ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਸਹਾਏ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤੇ ਹੋਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਿੱਖ

ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਘਿਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਲੜਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਲੀ ਅਜ਼ਾਦ ਬਿਲਗਰਾਮੀ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਖਜ਼ਾਨਾ-ਇ-ਅਮੀਰਾਂ' ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਕੁਤਬਾ ਬਾਹਮਣੀ ਦੇ ਕੋਲ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਰਹੇ ਵਹੀਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਹੀਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਵਹੀਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਾਮ ਹੋਣ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦਸ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੋਥਾਂ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਹ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ੨੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੱਕ (ਜ਼ਖ਼ਮ) ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਰਹਰਾਸਿ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਆਪ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਬਤੀਤ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਰਾਤ ਕਹਿਰ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਚਾਅ ਦਾ ਹੁਣ ਇੱਕੋ ਹੀ ਢੰਗ ਹੈ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਤਕੜਾ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਅਸਚਰਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਲੰਬਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਝੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਉੱਠ ਨੱਠਿਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਕੁਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ੩੨੬ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇੰਡੋ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਲਖ ਦੇ ਬੈਕਟਰੀਅਨ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਮਥਰਾ ਤਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੱਕ, ਪਾਰਸੀ, ਕੁਸ਼ਨ ਤੇ ਕਨਿਸ਼ਕ ਆਦਿ

ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਨਿਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਸਾਂਚੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ੭੧੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ-ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਸਿਰਫ ੨੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਧ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ੧੦੦੦ ਈ. ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਜਿਸਨੇ ੨੫ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਾਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ੧੧੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੧੯੨ ਈ. ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੇ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਲਟਾਅ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੪੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਸਤਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਿੰਡੀ-ਪੁੰਡੀ, ਉਲਝਣਾਂ ਭਰੀ ਤੇ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜਨੂੰਨ ਤੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰਾਜ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਧੜਾ-ਧੜ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਾਖੰਡ ਅਤੇ ਮਾਰਧਾੜ ਦਾ ਪਾਪ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਬਹੁ ਵਾਟੀ ਜਗਿ ਚਲੀਆ ਤਬ ਹੀ ਭਏ ਮੁਹੰਮਦਿ ਯਾਰਾ।
 ਕਉਮਿ ਬਹਤਰਿ ਸੰਗਿ ਕਰਿ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਵੈਰੁ ਵਿਰੋਧੁ ਪਸਾਰਾ।
 ਰੋਜੇ ਈਦ ਨਿਮਾਜਿ ਕਰਿ ਕਰਮੀ ਬੰਦਿ ਕੀਆ ਸੰਸਾਰਾ।
 ਪੀਰ ਪੈਕੰਬਰਿ ਅਉਲੀਏ ਗਉਸਿ ਕੁਤਬ ਬਹੁਤ ਭੇਖ ਸਵਾਰਾ।
 ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਢਾਹਿ ਕੈ ਤਿਹਿ ਠਉਤੀ ਮਾਸੀਤਿ ਉਸਾਰਾ।
 ਮਾਰਨਿ ਗਉ ਗਰੀਬ ਨੋ ਧਰਤੀ ਉਪਰਿ ਪਾਪੁ ਬਿਥਾਰਾ।
 ਕਾਫਰਿ ਮੁਲਹਦਿ ਇਰਮਨੀ ਰੂਮੀ ਜੰਗੀ ਦੁਸਮਣਿ ਦਾਰਾ।

ਪਾਪੇ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਵਰਤਾਰਾ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ, ਲਿਤਾੜੇ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਲਾਦ ਵਰਗਾ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੇ ਜੂਝ ਮਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਬਣ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਧਿਆ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਸਹਾਇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਿਹ ਕੀਤੀ। ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਨਵਾਬੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਹੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਠ ਦਿਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਪੱਤਣ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਡੱਲੇ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ੮੦੦੦ ਦੁਰਾਨੀ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇੰਨਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁੜ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਹੋਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਬਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਤਕ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੬ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ■

ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ...

-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮੱਲ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ। ਸਤਵੇਂ ਨਾਨਕ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ (ਜਨਵਰੀ, ੧੬੩੦ ਈ.) ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਂਈ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ, ਦਇਆ, ਕੋਮਲਤਾ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਬੋਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਜਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ। ਅਰੰਭਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ, ਸਰੀਰਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਨਰਮ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਕੜੇ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ੧੬੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ- ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ, ਬਾਬਾ ਅਣੀ ਰਾਇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਪਾਰ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਾਰਿਕ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੀਰਤਾ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮੱਲ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ

*ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵਛਾਦਾਰ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਏ, ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਯੋਗ ਵਾਰਸ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੩ ਮਾਰਚ, ੧੬੪੪ ਈ. ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ੮ ਮਾਰਚ, ੧੬੪੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ) ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਭਾਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ੨੨੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਰੱਖੇ ਪਰ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਜੰਗਜੂ ਪਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਭਰ ਨਿਭਾਇਆ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਫੁੱਲ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ‘ਦਾਮਨ ਸੰਕੋਚ ਚਲੇ’। ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਹਿਜ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਸੀਤਲਤਾ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਚੰਗੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਤੇ ਸੁਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ‘ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਘਿਓ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ‘ਚੋਂ ਬੰਦਿਆਈ ਟੁੱਟਣ ‘ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਦੀਵੀ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਸੰਦਾਂ ਤੇ ਮੀਣਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਿਆਈ ‘ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਔੜ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਈ ਤਰਾਹ-ਤਰਾਹ ਕਰ ਉੱਠੀ। ਲੋਕ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਆਤੁਰ ਹੋ ਗਏ। ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰ-ਦਰ ਦੇ ਧੱਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਤਨ-ਮਨ-ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਸਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਦੁਖੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ, ਬਿਮਾਰਾਂ ਲਈ ਸਫ਼ਾਖਾਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ‘ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ’ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ

ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਜਾਗੀਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਅਸੀਮਤ ਲੰਗਰ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ‘ਸ਼ਾਹ-ਰੂਮੀ’ ਜਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵੱਡੇ-ਛੋਟੇ ਨਾਲ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ, ਬਰਾਬਰ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਬਿਮਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ, ਭੁੱਖਾ-ਪਿਆਸਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਪਦਾਰਥ, ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ, ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਨਾਮ-ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਲਗਵਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਲਾਜ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ, ਜੜ੍ਹੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਠੀਕ ਹੋਇਆ। ਜੇਕਰ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜੇ ਕਰਕੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ, ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰਿਕ ਫੁੱਟ ਚਰਮ-ਸੀਮਾ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਉੱਥੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਗਏ, ਆਪਣੀ ਥਾਂਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਆਸਰੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਜੁਆਬ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਰ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪੰਗਤੀ *ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ...* ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਰਾਮਰਾਇ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ‘ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਨਹੀਂ; ‘ਬੇਈਮਾਨ’ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਤਿਬ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ‘ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ, ਤੁਸਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਡਿਆਈ ਖਾਤਰ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਭੇਜੇ। ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕਾਬਲ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਨੂਰ ਮਹਿਲ, ਡਰੋਲੀ, ਭਾਈ ਰੂਪਾ, ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਰਾਝ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਆਪਣੇ ਯਤੀਮ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਚੌਧਰੀ ਕਾਲਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਵਜਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਚੌਧਰੀ ਕਾਲੇ ਨੇ ਪੁੱਛਣ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਭੁੱਖੇ ਹਨ, ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਕਰੇਗੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੀ ਫੂਲ ਬੰਸ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ ਤੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ੬ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੬੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਦਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ, ਹਰ ਦੀਵਾਨ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ *ਸਿਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣਕੇ* ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਤਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ॥ ਪਟਨਾ ਸਹਰ ਬਿਖੈ ਭਵ ਲਯੋ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੋ ਆਏ॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ॥

ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਥਾਰੋ॥ ਦੁਸਟ ਦੋਖੀਅਨਿ ਪਕਰਿ ਪਛਾਰੋ॥ . . .

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਤਾਬਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਸੰਘਾਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਕਿਸੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਖੰਡ ਨੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕੀਆਂ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ। ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਉੱਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਮੱਢ ਦੇਸ ਹਮ ਕੋ ਲੇ ਆਏ॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਦਾਈਅਨਿ ਦੁਲਰਾਏ॥੨॥

ਕੀਨੀ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਤਨ ਰੱਛਾ॥ ਦੀਨੀ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸਿੱਛਾ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸ ਜਦੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਇਹ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਬਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਸਿਰਫ ਨੌਂ

ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬਲਿਦਾਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਆਪਨੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਡੂੰਘੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਮਲਾਹ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਪਤਾਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੂਕਦਾ ਤੂਫਾਨ, ਘੁਪ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਇਸ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਤੂਫਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕਰਦਿਆਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸਾ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਮਹਾਨ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਲਾਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਬੇਜੋੜ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕੁਰਬਾਨੀ, ਅਡੋਲਤਾ, ਮਾਨਵ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਨਮੂਨਾ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਬੱਚੇ ਵਾਰ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਇਨ ਪੁਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ।

ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋਂ ਕਿਆ ਹੁਆ, ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅੰਲਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਆਖਦੇ ਹਨ:

... ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ॥ (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨੇਕੀ-ਬਦੀ, ਪੁੰਨ-ਪਾਪ, ਨਿਆਂ-ਅਨਿਆਂ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਦਾ ਆਹਮੋਂ-ਸਾਹਮਣੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ, ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰ, ਜੋਰੂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜੰਗ ਲੜੇ ਪਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ਦੁਸ਼ਟ ਉਪਾਰਨ ਦੇ ਮਹਾਨ

ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਕ ਪੋਟੇ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ੪੨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤਿ ਸੰਘਰਸ਼ਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਲਮ-ਬੱਧ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਚ ਲਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਮਹੱਤਤਾ ਲਈ ਜੋ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਰਜਾ-ਪੁਰਜਾ ਕੱਟ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹਨੁਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟੇ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਵਰਨ ਬਰਾਬਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ। ਪਰ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਏਨੀਆਂ ਨੇਕੀਆਂ ਹੋਣ ਜਿੰਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉੱਪਰ ਹਨ ਅਗਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਤੀ ਵੀ ਉਸ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਦਾ ਵਾਧੂ ਦਾ ਬੋਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਉਪਕਾਰ ਮਿਣਨਾ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਤਾਰੇ ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿਫਤਾਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦਾ ਦਾਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ:

ਮੈਂ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ॥ ਦੇਖਨ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਨ ਸੋਝੀਵਾਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਂਕਵੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਆਲਮ-ਫਾਜ਼ਲ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅਲੋਕਿਕ ਸੁਮੇਲ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੀ ਸੁਮੇਲ ਵੇਖਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਕ-ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਨਿਡਰਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਪੱਛੜਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕਰੀਏ। ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਂਟ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ■

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਸ. ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ‘ਤਿਹਾੜਾ’*

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਣਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਵਸਤ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਜਾਂ ਚੇਤੰਨ, ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਵੱਲ ਨਿਗੂ ਮਾਰੀਏ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ‘ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਸਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਦੇ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਭਾਵ ਅਵਿਨਾਸੀ ਸੱਤਾ। ‘ਅਕਾਲ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਾਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਕਾਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੱਗਿਆ ‘ਅ’ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਮਾਂ, ਮੌਤ ਆਦਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰ ਵਸਤੂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਨ ਰੂਪੀ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਹੰਢਾ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਮਨੁੱਖ ’ਤੇ ਪਈ ਇਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੌਤ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬੀਜ ਤੋਂ ਰੁੱਖ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ, ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਅਕਾਲ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਮਾਂ ਉਸ ’ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਦਲੀਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇਰੀ ਹਸਤੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਲਾ ਨਿਯਮ ਉਸ ’ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ’ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਦੇ ਢਲੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਨਾਹੀ ਸਿਰਿ ਕਾਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਨਿਸ਼ਾਨ ਏ ਸਿੱਖੀ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ।
ਮੰ.: +੯੧੯੮੫੫੫-੩੪੯੬੧

ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਆਦਿ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਤ। ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ।

ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਪੁਰਖੁ’ ਵੱਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਨਰ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ‘ਪੁਰਖੁ’ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ:

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਜਿਨਸੀ ਭੇਦ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਮਰਦ-ਇਸਤਰੀ’ ਦੀ ਉਚ-ਨੀਚ ਹੀ ਕਈ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ’ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਦਾ ਸਾਥ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੂੰ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜੀ ਹਰਿ ਏਕੋ ਪੁਰਖੁ ਸਮਾਣਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧)

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਰਥ ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਆਤਮਾ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ’ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:- “ਜਿਹੜੀ ਹਸਤੀ ਸਾਰੇ ਦਿਸਦੇ ਅਤੇ ਅਣ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ।” ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਐਸੇ ਧਣੀ ਗੁਵਿੰਦੁ ਹਮਾਰਾ॥ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਗੁਣ ਬਿਸਥਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੬)

ਜੋ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਇਕ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ:

-ਵਾਸੁਦੇਵ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮੈ ਊਨ ਨ ਕਤਹੂ ਠਾਇ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੰਗਿ ਹੈ ਨਾਨਕ ਕਾਇ ਦੁਰਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫੯)

-ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੂਧ ਮਹਿ ਘੀਆ॥

ਉਚ ਨੀਚ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਾਧਉ ਜੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੭)

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ:- ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੇਕਰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰੱਬ ਅਥਵਾ ਅੰਤਮ ਸਤਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੀਗਲ ਅਨੁਸਾਰ “ਰੱਬ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀਆਂ ਰੱਬ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਸਵਾਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਰੱਬ ਹੈ? ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕਿਹੜਾ ਸਬੂਤ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ੰਕਾ ਕਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਪਜਿਆ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦਲੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਅਖਾਉਤ ਹੈ:- “ਪ੍ਰਤੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੀ?” ਉਹ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ, ਸਬੂਤਾਂ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ:

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਭਾ ਹੂੰ ਬਾਹਰਾ॥

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖਤਾ ਆਤਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੈ ਪਰ ਸੰਕਾਵਾਦੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਸੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮ ਵਸਤੂਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆਂ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨੀ ਡਿਸੰਦੋ ਮਾ ਪਿਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ।” ਦਲੀਲਾਂ ਜਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਸ਼ੈਲੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਜਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਹਾਵੀ ਹੋਣ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਬੂਤ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸਾਡੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਾਤੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਂ, ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਭੇਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਹਾਂ। ■

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਧਰਮ, ਅਰਥ-ਕਾਮ ਤੇ ਮੋਖ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਜੇ ਕੋ ਮਾਗੈ॥ ਸਾਧ ਜਨਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਪਰ ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾਉ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਮਾਨਸ ਦੇਹ ਬਹੁਰਿ ਨਹ ਪਾਵੈ ਕਛੁ ਉਪਾਉ ਮੁਕਤਿ ਕਾ ਕਰੁ ਰੇ॥

ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਗਾਇ ਕਰੁਨਾ ਮੈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਕੈ ਪਾਰਿ ਉਤਰੁ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਮੁਕਤਿ ਜਾਂ ਮੋਖ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ, ਭਾਗ ੨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

“ਭ੍ਰਮ ਮੂਲਕ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਅਗਯਾਨ ਕਲਪਿਤ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੁਕਤਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਤਯ-ਗਯਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂਲ ਕਰਮ-ਬੰਧਨਾਂ, ਅਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮੋਖ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਮੋਖ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਕਰਮ-ਬੀਜ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਮੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਭੌਤਿਕ ਅਧਿਦੈਨਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਨਿਵਰਤੀ ਹੀ ਮੋਖ ਹੈ। ਮੋਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਕ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

-ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ॥

ਮੁਕਤਿ ਭਇਆ ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਵਸੇਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧)

-ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਭਗਵੰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੪)

-ਸੋ ਜਨੁ ਮੁਕਤੁ ਜਿਸੁ ਏਕ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸਦਾ ਰਹੈ ਹਰਿ ਨਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਮੰਗਾਹੀ॥

ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥੁ ਸਬਦਿ ਸਲਾਹੀ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ਪਰਪੰਚੁ ਕਰਿ ਭਰਮਾਈ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)

ਜਿਹਤਾ ਜੀਵ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਇ॥ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਹਰਿ ਪਾਵੈ ਸੋਇ॥

ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਮਤਿ ਉਤਮ ਹੋਇ॥ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬੧)

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਾ ਭਾਵ ਤਿਆਗ ਦੇਂਦਾ ਹੈ:

ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੋਈ ਪਾਏ ਜਿ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੭੬)

ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰ-ਤੇਰ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

-ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ ਨਿਤ ਹੋਵਹਿ ਦਾਸੁ॥ ਗ੍ਰਿਹ ਕੁਟੰਬ ਮਹਿ ਸਦਾ ਉਦਾਸੁ॥੨॥

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋ ਹੋਈ॥ ਪਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਵੈ ਸੋਈ॥

ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਮੇਟੇ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਈ॥ ਸਹਜੇ ਸਾਚਿ ਮਿਲੈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੩੨)

-ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੁ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਾ॥

ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਜੁਗਤਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੩੮)

ਉਹ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

-ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋ ਆਖੀਐ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਮਰੀਆ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਹਰਿ ਜਗੁ ਦੁਤਰੁ ਤਰੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੯)

-ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਉਸ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਮਾਏ॥ ਹਰਿ ਸਿਉ ਸਦ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਏ॥

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਨ ਤਾਹਾ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਪਰਤਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਨੋਂ ਜਪ-ਤਪ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਤ ਐਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ

ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

—ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ॥ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ॥

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੁ ਜਾ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਏ॥ ਸਚੀ ਰਹਤ ਸਚਾ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

—ਮੁਕਤੋ ਰਾਤਉ ਰੰਗਿ ਰਵਾਂਤਉ॥ ਰਾਜਨ ਰਾਜਿ ਸਦਾ ਬਿਗਸਾਂਤਉ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੨)

ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾਉ, ਸੰਤੋਖ, ਨਿਮਰਤਾ ਆਦਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁੱਖ, ਬਿਰਖ ਵਿਚ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਹਰ ਥਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਖਿਮਾ ਗਹੀ ਬ੍ਰਤੁ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖੰ॥ ਰੋਗੁ ਨ ਬਿਆਪੈ ਨਾ ਜਮ ਦੋਖੰ॥

ਮੁਕਤ ਭਏ ਪ੍ਰਭ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖੰ॥ ਜੋਗੀ ਕਉ ਕੈਸਾ ਡਰੁ ਹੋਇ॥

ਰੁਖਿ ਬਿਰਖਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਾਹਰਿ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੨੩)

ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇਜ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਾਲੁ ਜਾਲੁ ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨੀ ਜਾਰੇ॥ ਜਰਾ ਮਰਣ ਗਤੁ ਗਰਬੁ ਨਿਵਾਰੇ॥

ਆਪਿ ਤਰੈ ਪਿਤਰੀ ਨਿਸਤਾਰੇ॥੩॥

(ਪੰਨਾ ੨੨੩)

ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ, ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ (ਨਿਰਮੋਹੀ) ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ:

ਹਰਖ ਸੋਗ ਦੁਹੂੰ ਤੇ ਮੁਕਤੇ॥ ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਜੋਗ ਅਰੁ ਜੁਗਤੇ॥

ਦੀਸਹਿ ਸਭ ਮਹਿ ਸਭ ਤੇ ਰਹਤੇ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਓਇ ਧਿਆਨੁ ਧਰਤੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੧)

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਮਿੱਠੀ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਵਿਸ਼, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ, ਸੋਨਾ-ਮਿੱਟੀ, ਆਦਰ-ਨਿਰਾਦਰ, ਅਮੀਰੀ-ਕੰਗਾਲੀ, ਲਾਭ-ਹਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਜੀਵਾਂ ਵਾਲੇ ਫੁਰਨੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤਿ ਵਾਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਆਗਿਆ ਆਤਮ ਹਿਤਾਵੈ॥ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋਊ ਕਹਾਵੈ॥

ਤੈਸਾ ਹਰਖੁ ਤੈਸਾ ਉਸੁ ਸੋਗੁ॥ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਤਹ ਨਹੀ ਬਿਓਗੁ॥

ਤੈਸਾ ਸੁਵਰਨੁ ਤੈਸੀ ਉਸੁ ਮਾਟੀ॥ ਤੈਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤੈਸੀ ਬਿਖੁ ਖਾਟੀ॥

ਤੈਸਾ ਮਾਨੁ ਤੈਸਾ ਅਭਿਮਾਨੁ॥ ਤੈਸਾ ਰੰਗੁ ਤੈਸਾ ਰਾਜਾਨੁ॥

ਜੋ ਵਰਤਾਏ ਸਾਈ ਜੁਗਤਿ॥ ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੁਰਗ ਨਰਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਖੁ ਏ ਸਭ ਤਿਉ ਕੰਚਨ ਅਰੁ ਪੈਸਾ॥

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਏ ਸਮ ਜਾ ਕੈ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਫੁਨਿ ਤੈਸਾ॥੨॥

ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਏ ਬਾਧੇ ਜਿਹ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਤੁਮ ਜਾਨਉ ਗਿਆਨੀ॥

ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੁਮ ਮਾਨਉ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਉਂ ਇਕ-ਮਿਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ, ਹਵਾ ਹਵਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਰਫ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਨਾਲ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੁੱਖਾਪਨ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਮੁਕਤੀ ਹੈ।

ਮੁਕਤੀ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਫੁਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨੈ ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨੈ॥

ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੈ ਜੋ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ ਵਲੋਂ ਮਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੀਉ ਪਏ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚਲੇ ਡੋਬਿਆਂ ਤੋਂ ਤਰ ਪਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਖੇ ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਝਰਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਪੁਰਖ ਸਮਰੱਥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਤਿਤਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦੇ ਕੇ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੀਵਣੁ ਮੁਕਤਿ ਵਖਾਣੀਐ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੀਵਣੁ ਡੁਬਿ ਡੁਬਿ ਤਰਣਾ।

ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਲੀਣੁ ਹੋਇ ਅਪਿਉ ਪੀਅਣੁ ਤੈ ਅਉਚਰ ਚਰਣਾ।

ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਅਵੇਸ ਕਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਣੀ ਨਿਝਰੁ ਝਰਣਾ।

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ਹੋਇ ਕਾਰਣੁ ਕਰਣੁ ਨ ਕਾਰਣੁ ਕਰਣਾ।

ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਣ ਅਸਰਣ ਸਰਣਾ॥

(ਵਾਰ ੧੮:੧੬)

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ

ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦੇ ਫਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਜਿਨ ਕਉ ਤੂ ਹਰਿ ਮੇਲਹਿ ਸੁਆਮੀ ਸਭੁ ਤਿਨ ਕਾ ਲੇਖਾ ਛੁਟਕਿ ਗਇਆ॥
ਤਿਨ ਕੀ ਗਣਤ ਨ ਕਰਿਅਹੁ ਕੋ ਭਾਈ ਜੋ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਹਰਿ ਮੇਲਿ ਲਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੧੫)

ਇੱਥੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸ ਲਈ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ? ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ:

-ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਸੰਗੀ ਤਰੇ ਕੁਲ ਕੁਟੰਬ ਉਧਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੪)
-ਓਹੁ ਧਨਵੰਤੁ ਕੁਲਵੰਤੁ ਪਤਿਵੰਤੁ॥ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਭਗਵੰਤੁ॥
ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਜਨੁ ਆਇਆ॥ ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਤਰਾਇਆ॥
ਜਨ ਆਵਨ ਕਾ ਇਹੈ ਸੁਆਉ॥ ਜਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਨਾਉ॥
ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰੁ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕਉ ਸਦਾ ਨਮਸਕਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੪)

ਐਸੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਮਨ ਤੋਂ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਜੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ:

ਸੋ ਮੁਕਤਾ ਸੰਸਾਰਿ ਜਿ ਗੁਰਿ ਉਪਦੇਸਿਆ॥
ਤਿਸ ਕੀ ਗਈ ਬਲਾਇ ਮਿਟੇ ਅੰਦੇਸਿਆ॥
ਤਿਸ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਜਗਤੁ ਨਿਹਾਲੁ ਹੋਇ॥
ਜਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਿਹਾਲੁ ਪਾਪਾ ਮੈਲੁ ਧੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪ ਪੰਜ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਬਰਕਤਿ ਨਾਲ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਮਿੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ-ਘਾਤਤ ਘੜਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅੰਗ ਸੰਗ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ

—ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਰੁਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ, ਰੁਹਾਨੀ ਰਹਿਬਰ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਦਰਵੇਸ਼ ਕਵੀ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਇਨਕਲਾਬੀ, ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਯੋਧੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੜੇ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਗਹਿਰੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸਮਝ ਰੱਖਣਾ ਅਰਥਾਤ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕੋਮਲ ਆਪੇ, ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਬੜਾ ਸੂਖਮ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਰਾ ਪੱਖ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ (ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।) ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ ੧੬ ਉਪਰਾਗਾਂ (ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਦਖਣੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਵਡਹੰਸ ਦਖਣੀ, ਸੂਹੀ ਕਾਫੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦਖਣੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ, ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ, ਮਾਰੂ ਦਖਣੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਰਬਾਬ-ਵਾਦਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਬਾਬ ਵਾਦਨ ਕਲਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਵੇਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਗਇਆ ਬਗਦਾਇ ਨੋ ਬਾਹਰਿ ਜਾਇ ਕੀਆ ਅਸਥਾਨਾ।

ਇਕੁ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪੁ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ। (ਵਾਰ ੧:੩੫)

ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ, ਮਰਦਾਨਿਆ! ਰਬਾਬ ਛੇੜ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਰਬਾਬ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਛੇੜਦੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਾਣੀ

*ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕਾਲਜ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੯੯੧੪੩-੦੧੩੨੮

ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ। ਇਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੂਰਕ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਅਰਥਾਤ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਅਤਿ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਨਿਨ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰੇ ਸਨ।^੧ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਏਨਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ, ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਡਾਢੇ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਅਰਥਾਤ ਰਾਗ-ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਨੇੜੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ) ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਵਾਲਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੩੮ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੇਖੁ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ।

ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ। . . .

ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਾਰਾ।

ਗਿਆਨੁ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੈ ਧੁਨਕਾਰਾ।

ਸੋਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰਿ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ।

ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਗਹਿਰੀ ਸਮਝ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਿਆ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੪੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹੰਦੀ ਮੁਹਰਿ ਹਥਿ ਗੁਰ ਅੰਗਦਿ ਦੀ ਚੋਹੀ ਫਿਰਾਈ।

ਦਿਤਾ ਛੋੜਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੁ ਬੈਠਿ ਖਡੂਰੇ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਸੂਹੀ ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ੬੩ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸਜ਼ਾਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਜ਼ਾਦਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਹਾਸਲ ਹੋਈ

ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਾਈ ਸਾਦੂ, ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਈ. ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ੧੫੭੪ ਈ. ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਨਸ਼ੀਨ ਰਹੇ। ਇਸ ਲੱਗਭਗ ੨੨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ‘ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ’ ਅਧੀਨ ੨੨ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ’ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਕਿਨਾਰੇ ਵਸਾਏ ਨਗਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਤੀਜੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਤਾ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ, ਭਾਈ ਪਾਂਧਾ ਅਤੇ ਬੂਲਾ ਰਬਾਬੀ ਆਪ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਨ। ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਸਾਰੰਦਾ’ ਨਾਮਕ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ‘ਸਾਰੰਦਾ’ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਗੌਂਡ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੋਰਠਿ ਅਤੇ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਬਾਰੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹਨ:

—ਸੋਰਠਿ ਤਾਮਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਢੰਢੋਲੇ॥

ਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਮਨਾਵੈ ਆਪਣਾ ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੨)

—ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਗਾਵਿਆ ਕਰਿ ਨਾਦੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗੁ॥

ਉਪਦੇਸੁ ਗੁਰੂ ਸੁਣਿ ਮੰਨਿਆ ਧੁਰਿ ਮਸਤਕਿ ਪੂਰਾ ਭਾਗੁ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਪਦੇ ਅਤੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਲੋਕ-ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਅਧੀਨ ਘੋੜੀਆਂ, ਛੰਤ ਅਤੇ ਵਾਰ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ‘ਪੜਤਾਲ’ ਨਾਮਕ ਨਵੀਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਤਾਲ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ‘ਪੜਤਾਲ’ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਤਕ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ:- ਪਰਤਤਾਲ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤ ਵਿਚ ਤੁੱਕ ਤੇ ਤਾਲ ਪਰਤਦਾ ਰਹੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਸੰਗੀਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਥਾਈ ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਤਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਾਗ ਇੱਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਬਿਲਾਵਲ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਨਟ, ਸਾਰੰਗ, ਕਾਨੜਾ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ੦੭ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ੧੯ ਪੜਤਾਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਚੌਕੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਚੌਕੀ, ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਆਰਤੀ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਇਹ ਚਾਰ ਚੌਕੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਅੰਦਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਬੜਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਤਾਬਕ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਚਾਰ ਚੌਕੀਆਂ ਅਧੀਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ‘ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹਮਾਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ੧੬੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੰਪਾਦਨ ਜਿੱਥੇ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਿਆਰੀ ਦਿੱਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੨੨੧੬ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਗ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਲਈ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਛੰਤ, ਵਾਰ, ਸੋਲਹੇ, ਅੰਜੁਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਦਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ, ਧਨਾਸਰੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ, ਭੈਰਵ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲੁਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੩੬ ਪੜਤਾਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਨੁਪਮ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ।

ਆਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਲਈ ਸਾਰੰਦਾ ਅਤੇ ਤਬਲਾ (ਜੋੜੀ) ਸਾਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਕਾਇਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੰਦਾ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਰਬਾਬ ਅਤੇ ਮਧਿਅਮ ਵੀਣਾ (ਸਿਤਾਰ) ਅਤੇ ਤੰਬੂਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।^੨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮਰਦਾਨੇ ਕੇ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਮਰਦਾਨੇ ਕਿਆਂ 'ਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਕੇਦਾਰ, ਭਾਈ ਝਾਝੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੁਕੰਦ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਭਾਈ ਸਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਸਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਸਿੱਖਿਅਕ ਗਾਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ੧੧ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੇ। ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ (ਸ਼ਾਸਤਰ) ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਉਲੇਖਯੋਗ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ/ਰਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ, ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਨੌਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਨੌਂ ਧੁਨੀਆਂ (ਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਰੰਪਰਕ ਬੀਰ ਰਸੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ) ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ:

੧. ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦ੍ਰਤਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ

੨. ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੋਜਦੀ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ

੩. ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੈ ਕੀ ਧੁਨੀ
੪. ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸਿਕੰਦਰ ਇਬਰਾਹਿਮ ਕੀ ਧੁਨੀ
੫. ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਲਲਾ ਬਹਿਲੀਮਾ ਕੀ ਧੁਨੀ
੬. ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਜੋਧੈ ਵੀਰੈ ਪੂਰਬਾਣੀ ਕੀ ਧੁਨੀ
੭. ਸਾਰੰਗੀ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਮਹਮੇ ਹਸਨੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
੮. ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ ਕੀ ਧੁਨਿ
੯. ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮੂਸੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ^੩

ਭਾਈ ਬਾਬਕ, ਭਾਈ ਛਬੀਲਾ, ਭਾਈ ਬਨਵਾਲੀ, ਭਾਈ ਪਰਸ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਨੱਥਾ, ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਬਕ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਲੱਖ ਸੂਰਮਾ ਵੀ ਸੀ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਅਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਹਿੱਤ, ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ‘ਕੀਰਤਪੁਰ’ ਨਗਰ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪਿਛਲੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਜੋ ਲੀਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪਾਈਆਂ, ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਰਾਗਾਂ- ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਤਿਲੰਗ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੫੯ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਮੌਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵੈਰਾਗਮਈ ਸਲੋਕ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸੁਹਿਰਦ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਨਵਾਂ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਦੁਆਰਾ ਪਾਏ ਘੇਰੇ ਕਾਰਨ,

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਆਪ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਕਮਾਲ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।^੧

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਯੋਧੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਾਰੀਕ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਸਦਕਾ, ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੫੨ ਕਵੀ, ਆਪ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਕਵੀ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਿਆਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀ ਭਰਾ- ਭਾਈ ਮੱਦੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਦੂ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ:

—ਸੱਦੂ ਮੱਦੂ ਆਸਾ ਵਾਰ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਤੇ ਰਾਗ ਸੁਧਾਰ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

—ਸੱਦੂ ਮੱਦੂ ਦੋ ਨਹੁ ਭਾਤਾ, ਗਾਵੈ ਰਾਗ ਸੁਰਕੇ ਗਿਯਾਤਾ॥

ਕਰੀ ਬਿਲਾਵਲ ਚੌਕੀ ਚਾਰ, ਭੋਗ ਪਾਇ ਅਰਦਾਸ ਉਚਾਰ॥

(ਉਹੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਲਈ, ਇਕ ਨਵੀਨ ਸ਼ੈਲੀ ‘ਖਿਆਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸ਼ਬਦ “ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ” ਖਿਆਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਉੱਤਮ ਸੰਗੀਤਬੱਧ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਖਿਆਲ’ ਨਾਮਕ ਜਿਸ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਸੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਤਾਊਸ (ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਯੂਰ ਵੀਣਾ) ਨਾਂ ਦੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਲਈ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤਾਊਸ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੰਦਾ, ਮਧਯਮ ਵੀਣਾ, ਪਖਾਵਜ, ਤਬਲਾ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤਾਊਸ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਮੋਰ। ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਂ ਤੂੰਬਾ ਮੋਰ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਮਾਯੂਰੀ ਇਸਰਾਜ਼’ ਜਾਂ ‘ਤਾਊਸ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਯੂਰ ਜਾਂ ਮੋਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਕਲ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਗਿੱਲ): ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੦, ਪੰਨਾ ੧੦

੨. ਡੀ. ਐਸ. (ਨਰੂਲ): ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਗੀਤਗਾਯ, ਪੰਨਾ ੧੪੮

੩. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੯੦, ਪੰਨਾ ੬੬੯-੬੭੦

੪. ਏ. ਐਸ. (ਗੋਸਲ): ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਪੰਨਾ ੭੬

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ

—ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ*

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਕਰਮਾ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਰਾਘਵ ਦੇ ਘਰ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ੧੩੭੬ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਖੌਤੀ ਨਿਮਨ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅਛੂਤ, ਮਲੇਛ ਅਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਆਦਿ ਬੁਰਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨਿਘਾਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਨਿਘਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਿਆਉਣ ਖਾਤਰ ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਜਮਾਤ ਦੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕ-ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਸਦਕਾ ਉੱਚ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਭੂ-ਬਖਸ਼ਿਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਅਖੌਤੀ ਨੀਂਵੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾਰਨ ਵਕਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਲਾਹੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਗਏ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਜਾਣੇ-ਪਹਿੰਚਾਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।^੧ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਭਗਤੁ ਭਗਤੁ ਜਗਿ ਵਜਿਆ ਚਹੁ ਚਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਿ ਚਮਿਰੇਟਾ।

ਪਾਣਾ ਗੰਢੈ ਰਾਹ ਵਿਚਿ ਕੁਲਾ ਧਰਮ ਢੋਇ ਢੋਰ ਸਮੇਟਾ। (ਵਾਰ ੧੦:੧੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੪੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਸਿਰੀ ਰਾਗ-੧, ਗਉੜੀ-੫, ਆਸ-੬, ਗੂਜਰੀ-੧, ਸੋਰਠ-੭, ਧਨਾਸਰੀ-੩, ਜੈਤਸਰੀ-੧, ਸੂਹੀ-੩, ਬਿਲਾਵਲ-੨, ਗੋਡ-੨, ਰਾਮਕਲੀ-੧, ਮਾਰੂ-੨, ਕੇਦਾਰਾ-੧, ਭੈਰਉ-੧, ਬਸੰਤ-੧, ਮਲਾਰ-੩

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੯੯੪੮੪

ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਉਨਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।^੨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ, ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਾੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਬੰਧੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਦੇਖਿ ਸਭੁ ਕੋ ਹਸੈ ਐਸੀ ਦਸਾ ਹਮਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਧਰਮ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਲਿਤਾੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਦਲਿਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੋਕ-ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਨਮ ਆਧਾਰਿਤ ਉੱਚੀ-ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਲਈ ਉੱਚ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰਿ ਤੇ ਹਰਿਜਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ:

ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰੁ ਕੈਸਾ॥

ਕਨਕ ਕਟਿਕ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜੈਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩)

ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਖੁਦ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ‘ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦਦੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਉਹੀ ਆ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਅਬ ਬਿਪ੍ਰ ਪਰਧਾਨ ਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਡੰਡਉਤਿ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਸਰਣਾਇ ਰਵਿਦਾਸੁ ਦਾਸਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਇਸ ਉੱਚਤਮ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ, ਜਾਤ, ਜੂਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ:

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੋ ਜਪੈ ਨਾਮੁ॥ ਤਿਸੁ ਜਾਤਿ ਨ ਜਨਮੁ ਨ ਜੋਨਿ ਕਾਮੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੂੰ ਚੰਦਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਮ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ, ਭਾਵ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉੱਤਮ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ

ਵਿਚ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਹੈ:

ਤੁਮ ਚੰਦਨ ਹਮ ਇਰੰਡ ਬਾਪੁਰੇ ਸੰਗਿ ਤੁਮਾਰੇ ਬਾਸਾ॥

ਨੀਚ ਰੂਖ ਤੇ ਉਚ ਭਏ ਹੈ ਗੰਧ ਸੁਗੰਧ ਨਿਵਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮੱਕੜਜਾਲ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਾਤੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^੩ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰਫ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੂਦਰ ਆਦਿ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਸਿਰਫ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਸੂਦਰ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਕਾ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^੪ ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ The Sudras have no right to study the sacred scripture, to perform sacrifice or take initiation in to religions life.^੫ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਵੈਸ਼, ਸੂਦਰ, ਖੱਤਰੀ, ਡੂੰਮ, ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਮਲੇਛ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਾੜੇ, ਪੱਖਪਾਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਘਾਤਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਬ੍ਰਹਮਨ ਬੈਸ ਸੂਦ ਅਰੁ ਖੁੜੀ ਡੋਮ ਚੰਡਾਰ ਮਲੇਛ ਮਨ ਸੋਇ॥

ਹੋਇ ਪੁਨੀਤ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਤੇ ਆਪੁ ਤਾਰਿ ਤਾਰੇ ਕੁਲ ਦੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਰਾਗ ਕੈਦਾਰਾ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭਗਤੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤ ਨਹੀਂ:

ਖਟੁ ਕਰਮ ਕੁਲ ਸੰਜਗਤੁ ਹੈ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਿਰਦੈ ਨਾਹਿ॥

ਚਨਾਰਬਿੰਦ ਨ ਕਥਾ ਭਾਵੈ ਸੁਪਚ ਤੁਲਿ ਸਮਾਨਿ॥

ਰੇ ਚਿਤ ਚੇਤਿ ਅਚੇਤ॥ ਕਾਹੇ ਨ ਬਾਲਮੀਕਹਿ ਦੇਖ॥

ਕਿਸੁ ਜਾਤਿ ਤੇ ਕਿਹ ਪਦਹਿ ਅਮਰਿਓ ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਬਿਸੇਖ॥ ਰਹਾਉ॥

ਸੁਆਨ ਸਤੁ ਅਜਾਤੁ ਸਭ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਲਾਵੈ ਹੇਤੁ॥

ਲੋਗੁ ਬਪੁਰਾ ਕਿਆ ਸਰਾਹੈ ਤੀਨਿ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵੇਸ॥

ਅਜਾਮਲੁ ਪਿੰਗੁਲਾ ਲੁਭਤੁ ਕੁੰਚਰੁ ਗਏ ਹਰਿ ਕੈ ਪਾਸਿ॥

ਐਸੇ ਦੁਰਮਤਿ ਨਿਸਤਰੇ ਤੂ ਕਿਉ ਨ ਤਰਹਿ ਰਵਿਦਾਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੨੪)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਇਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਅਨਾਥਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਹੇ ਸਿਰ ਛਤਰ ਝੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਅਛੂਤ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਵੀ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੀਚਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨੀਵੇਂ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੁਜਣਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਹਨ:

ਐਸੀ ਲਾਲ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਕਰੈ॥

ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਗੁਸਈਆ ਮੇਰਾ ਮਾਥੈ ਛਤ੍ਰੁ ਧਰੈ॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਾ ਕੀ ਛੋਤਿ ਜਗਤ ਕਉ ਲਾਗੈ ਤਾ ਪਰ ਤੁਹੀ ਢਰੈ॥

ਨੀਚਹੁ ਉਚ ਕਰੈ ਮੇਰਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ਕਾਹੂ ਤੇ ਨ ਡਰੈ॥

ਨਾਮਦੇਵ ਕਬੀਰੁ ਤਿਲੋਚਨੁ ਸਧਨਾ ਸੈਨੁ ਤਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੬)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਸੁਰ ਅਲਾਪੀ ਉਸ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੀਣੇ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਿਤਾਣੇ ਅਤੇ ਨਿਆਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਪਏ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਗਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਜੀਉਣ ਦਾ ਵਲ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਤੇ ਛਤ੍ਰਪਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭਗਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਸਲ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਦਿਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।^੬ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭਗਤ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪੰਡਿਤ ਸੂਰ ਛਤ੍ਰਪਤਿ ਰਾਜਾ ਭਗਤ ਬਰਾਬਰਿ ਅਉਰੁ ਨ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਫਿਰਕੇ, ਮਜ਼ਹਬ, ਸੰਪਰਦਾਇ, ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਰਗ ਦੇ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਉਸਾਰੂ ਸੋਧ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਮਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਕਰਮ-

ਕਾਂਡ, ਵਰਣ-ਵੰਡ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ।^੧

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫ, ਟੈਕਸ, ਗਰੀਬੀ, ਅਮੀਰੀ, ਭੁੱਖ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਕੋਈ ਗਮ ਜਾਂ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ॥ ਦੁਖ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ॥

ਨਾਂ ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸੁ ਜਵਾਲੁ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਿਸ ਸਾਂਤਮਈ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਛੇ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਅਮੀਰ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਨਿਰਮੂਲ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਉਚ-ਨੀਚ, ਅਮੀਰੀ, ਗਰੀਬੀ, ਖੱਤਰੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸ਼ੂਦਰ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਰਹੱਦਾਂ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਰਾਖਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਇੱਥੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਘਟਦੀਆਂ:

ਉਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਭਗਤ ਜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉੱਚ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ:

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਖਲਾਸ ਚਮਾਰਾ॥ ਜੋ ਹਮ ਸਹਰੀ ਸੁ ਮੀਤੁ ਹਮਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਡਾ. ਕਮਲਜੀਤ ਕੌਰ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇਕ ਵਿਵੇਚਨ, ਪੰਨਾ ੧੧੪.

੨. ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਦਨ, ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇਕ ਵਿਵੇਚਨ, ਪੰਨਾ ੧੭੦.

੩. ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਮੈਨੀ, ਰੈਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੮.

੪. ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਸਰੋਤ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ ੧੦੨-੧੦੩.

੫. Darshan Singh, A Study of Bhagat Ravidas, P. 36.

੬. ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇਕ ਵਿਵੇਚਨ, ਪੰਨਾ ੧੮੬.

੭. ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸੇਵਾਲ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਇਕ ਵਿਵੇਚਨ, ਪੰਨਾ ੧੫੪.

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ: ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ

—ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੰਥਕ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਣਗੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਮਿਤ ਲੰਘਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ-ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੨੬ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਅੱਜਕਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਮਿਲਾਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਮ. ਏ. (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਪੱਧਰ ਤਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ/ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾ ਬਤੌਰ ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ੧੫ ਸਾਲ (੧੯੩੨-੪੭) ਬੜੀ ਤਨਦੇਹੀ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੫ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ^੧ ਨਾਲ ਧਾਰਾ ੩੦੨ ਤੇ ੧੫੧ ਅਧੀਨ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਮੁੜ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਣਥੱਕ ਘਾਲ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਲੱਗਭਗ ੧੪ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ੨੭੦ ਟ੍ਰੈਕਟ-ਨੁਮਾ ਲੇਖ ਲਿਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ— ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਅਤੇ ਝੱਬਰ, ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਰਗ, ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ, ਵਰਿਆਮ ਇਕੇਲਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰੁਚੀ, ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ

*ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ), ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਮੀਰਾਂਪੁਰ ਮੋ: +੯੧੯੯੮੮੦-੦੪੭੩੩.

ਵੇਸਾਹੁ, ਸਿੱਖ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜਥੇਦਾਰ : ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਅਤੇ ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ।

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ।

ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ:- ‘ਸਾਕਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ, “ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਰਮ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹਿਣ ਲਾਇਕ ਹੋਵੇ।”^੨ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਥਾਇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਧਰਮ ਹੇਤੁ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਜਿਹੇ ਸਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ‘ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਕੇ ਦੀ ਵਿਥਿਆ:- ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅੰਦਰ ਨਹਿਰਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਯਾਸ਼ ਤੇ ਆਚਰਣਹੀਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਨੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ‘ਤੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਾ ਰਹੀ।

ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਮੰਦੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਹਟਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁਲਕੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕੱਤਰਤਾ ੪ ਤੋਂ ੬ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਰੱਖੀ

ਗਈ, ਪਰੰਤੂ ਮਹੰਤ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇਤਰ ਖੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਟਰੱਸਟ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਮਰਜ਼ੀ ੪ ਤੋਂ ੬ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰਨ, ਅਥਵਾ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਦੀ ਇਹ ਗੁਪਤ ਚਾਲ ਗੁੱਝੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭੇਤ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਝੱਬਰ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੯ ਤੇ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮਹੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਂ ਮੰਡਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਰਾ ਸੌਦਾ (ਚੂਹੜਕਾਣਾ) ਤੋਂ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਕੋਟ ਦੀ ਝਾਲ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈ ਲੈਣ।

੧੯ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦੇ ਨਾਮ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੱਸਣ ਲਈ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਉਹ ਜਥੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਥਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਸਵੇਰੇ ਪ ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਤੀ ਹੁਕਮ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਥਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਥੇ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਹਿਮਾਨ-ਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣੋਂ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਪਉੜੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਖੰਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ੧੦ ਫੱਗਣ ੨੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ j nmAs Qm, nnkwx wshb ivKw wpir Aw ³ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੰਡ ਦੇ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹੁੰਚਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਭਗ ੧੫੦ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੜੇ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।^੪

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ੧੨੦ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦੇ ਸਾੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ^੫ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ੨੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਕੇ ਅਟਾਰੀ ਜਾ ਪੁੱਜੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਤ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਿਆਨਾ ਕੀਤਾ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਦਕ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰਨ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਲੂਪਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਠਹਿਰਾਅ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਜਥੇਦਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕੇ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ੨੧੦੦ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਝੱਬਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਥਾਂ ਮਿਲੀ, ਰਾਤ ਵਿਸਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ, ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਤੇ ਲੂੰ-ਕੰਢੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਸੰਗਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

ਦੱਖਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ਿਓਂ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚੌਖੰਡੀ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ) ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਚੁਬੱਚੇ ਤੋਂ ਭਰ ਕੇ ਖੂਨ ਦੇ ਰੇਹੜ, ਚੁਬੱਚੇ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪਾਸੇ ਇਉਂ ਵਗੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਵਰਖਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਅੰਦਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਣ, ਸਾਰਾ ਫਰਸ਼ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਸੀ। ਚੌਖੰਡੀ ਦੇ

ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਦੀ ਉੱਤਰ ਦੀ ਬਾਹੀ ਥੋੜਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਅਧ-ਸੜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਢੇਰ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਿਰ, ਕੱਟੇ-ਵੱਢੇ ਤੇ ਅਧਸਤੰਦੇ ਇਉਂ ਪਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜਾਂ ਉਤਰਦੀ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਹੇਠ ਉੱਤੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਗ ਚੁਕੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੇਠ ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਮ ਚੁਕੇ ਤੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਝੁਲਸੇ ਗਏ ਖੂਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਟਾਵੇਂ-ਟਾਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ, ਜੋ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਣ ਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਖੜਾ ਜੰਡ ਦਾ ਰੁਖ, ਜੋ ਅਧਸਤੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੁਆਲੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ, ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਾਬਤ ਅਣਸੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਬੰਦ ਸੀ, ਦੇ ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਫੱਟੇ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਖੂਨ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਧਾਰ ਟੋਕੇ ਜਾਂ ਗੰਡਾਸੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਅੱਗ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਢਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਇਉਂ ਫਸੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਝਟਕਈ ਦੇ ਉਸ ਫੱਟੇ ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਪਰ ਉਹ ਮਾਸ ਦਾ ਕੀਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਏਥੇ ਕੀਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।^੬

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਦੇ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੁਮਾਲੇ ਤੇ ਜਿਲਦ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸਾਫ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਲਦ ਅਤੇ ਪਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਅੰਗ (ਪੰਨੇ) ਤੋਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੈਰਾਗਮਈ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਫੁਰਮਾਣ ਸੁਣਾਇਆ:

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਬਾਣੀ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕੀ॥

ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ॥ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ॥

ਤੈ ਸਹਿ ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਆ ਰੋਸੁ॥ਮੁਝੁ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ॥

ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਨੀ॥ਜੋਬਨੁ ਖੋਇ ਪਾਛੈ ਪਛੁਤਾਨੀ॥ਰਹਾਉ॥

ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੂ ਕਿਤ ਗੁਨ ਕਾਲੀ॥ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇ ਹਉ ਬਿਰਹੈ ਜਾਲੀ॥

ਪਿਰਹਿ ਬਿਹੂਨ ਕਤਹਿ ਸੁਖ ਪਾਏ॥ਜਾ ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਏ॥

ਵਿਧਣ ਖੂਹੀ ਮੁੰਧ ਇਕੋਲੀ॥ਨਾ ਕੋ ਸਾਥੀ ਨਾ ਕੋ ਬੇਲੀ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਧਸੰਗਿ ਮੇਲੀ॥ਜਾ ਫਿਰਿ ਦੇਖਾ ਤਾ ਮੇਰਾ ਅਲਹੁ ਬੇਲੀ॥

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਕੀ॥ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਕੀ॥

ਉਸ ਉਪਰਿ ਹੈ ਮਾਰਗੁ ਮੇਰਾ॥ਸੇਖ ਫਰੀਦਾ ਪੰਥੁ ਸਮਾਰਿ ਸਵੇਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੱਖਣ ਦੇ ਰੁਖ ਘੁਮਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਭਾਂਡੇ ਪਕਾਉਣ ਦੀ ਆਵੀ ਬੁਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਧ-ਸੜੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਖੋਪਰ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਹੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੋਕਮਈ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਐਨੇ ਭਾਰੇ ਇਕੱਠ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਕਦਰ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਵਾਏ ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਭਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਕਿਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਹੱਤਤਾ:- ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, “ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਖਪੇ ਰਹਿ ਜਾਣੇ ਸਨ।”

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਖੁਦ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਗਭਗ ੪-੫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ- ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਅਤੇ ਝੱਬਰ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜਥੇਦਾਰ : ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ।

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਦੇਣ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਯਾਦਗਾਰ:- ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਦਸ ਫੁੱਟ ਡੂੰਘਾ ਭੋਰਾ ਪੁੱਟ ਕੇ ਪੰਜ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦਾ ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਬਿਭੂਤੀ ਭਰੀ ਗਈ ਅਤੇ ਖੂਹ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਢੱਕਣ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬਿਭੂਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ

ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਬੋਤਲ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਰਥਾਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ- ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬੰਦ ਤੇ ਦਫ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਸਾਰ ਵਜੋਂ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ੍ਰੋਤ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਉਸ ਸੂਝਵਾਨ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਬੜਾ ਸੁਚੇਤਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਲਿਖਿਆ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ (੧੮੭੪-੧੯੬੨) ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, *ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜਥੇਦਾਰ : ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ*, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੮.

੨. *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਪੰਨਾ ੧੭੯.

੩. ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਬੇਸ਼ਕ ੨੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਬਾਬਤ ਉਕਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ੨੦ ਜਨਵਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ : ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.), *ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼* (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੫, ਪੰਨੇ ੧੦੧੦-੧੨ ; ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਹੋਰ ਵੇਖੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ (ਭਾਈ), *‘ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ’*, *ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਾਂ*, (ਸੰਪਾ.) ਸ. ਸ. ਅਮੋਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੮ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ ੫੮.

੪. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੫੬, ਕੁਝ ੧੬੮, ਕੁਝ ੮੬ ਅਤੇ ਕੁਝ ੧੫੦ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਮਸਲਾ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਚਾਅ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਨ ਦਾ ਹੈ। ਗਿਣਤੀ ਕੁਝ ਘੱਟ-ਵਧ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ (Philosophy of History) ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।)

੫. ਇਹ ਖਬਰ ਉਸ ਤਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਤਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ- 120 Sikh burnt alive in Janam Asthan.

੬. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, *ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚੀ*, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦, ਪੰਨੇ ੨੭-੭. ਵੇਖੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, *ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਇਕ ਜਥੇਦਾਰ: ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ*, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੮, ਪੰਨਾ ੫.

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦਾ ਕਲਮੀ ਸਫ਼ਰ

—ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੰਨ ੨੦੦੧ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਏਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਲਮੀ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਅਕਸਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਹ ਲੇਖਨ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਾਰਜ ਰੁਚੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ— ‘ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ’, ‘ਗੁਰਮਤਿ ਸਭਿਆਚਾਰ’, ‘ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ’, ‘ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ’, ‘ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ’ ਅਤੇ ‘ਚਰਨਹ ਗੋਬਿੰਦ ਮਾਰਗੁ ਸੁਹਾਵਾ’।

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਕੱਢ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਹਿਣੀ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸਮੂਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ’ਤੇ

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੨੦-੭੪੩੨੭

ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੱਝਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਵਾਲਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅਣਖ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੇਖ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਕਥਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ’ ਹੀ ‘ਕਰਨੀ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ’ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੂੜ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਅਤੇ ਬਚਨ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਅਭੇਦਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀਆਂ) ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ’ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਘਾਤਤ ਕਿਵੇਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਾਣੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਉਸੇ ਤੇ ਹੀ ਅੱਜ ਤਕ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦਿਵਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ‘ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਥਾ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਿਸਲਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੇਰੀ-ਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੀਆਂ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪੂਰਵਕ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਦੇ ਜਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ

ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਪੂਰਵਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਿਵਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸਿਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਮਾਪਦੰਡ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪ੍ਰੇਮ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਹੱਦਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਗੰਢ ਪੀਢੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਰਗ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੁਣ ਉਹ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਧਰਮ ਦਾ ਪੱਲਾ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚ ਫੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਇਸਤਰੀ ਲਿਬਾਸ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਆਦਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਚਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ

ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਿਤ *ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ* ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਜਬਰੀ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਪੁਰਖ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਰਮਸਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਔਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਦਿਖਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਛੋਟ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਣਗੌਲੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹਾਲੇ ਤਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਇਹ ਵਰਣਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਯਤਨ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਲੇਖ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਰੋਚਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਨ ੨੦੦੧ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ ਦਾ ਕਲਮੀ ਸਫਰ ੧੫ ਸਾਲ ਉਪਰੰਤ ਸੰਨ ੨੦੧੬ ਵਿਚ ਇਹ ਸੇਵਾ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤਕ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਕਸਬਾ ਜੈਤੋ ਬਠਿੰਡਾ-ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਉੱਪਰ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ੨੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਾਭੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਗੰਗਸਰ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਚੌਧਰੀ ਤਿਲੋਕੇ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਧਰੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਅਮਲੋਹ ਅਤੇ ਰੋੜੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਦਸੰਬਰ ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਰਾਣੀ ਦੇਸਾਂ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੂਹਰੀ ਮਾਰ ਥੱਲੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਮਾਈ ਦੇਸਾਂ ਨੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ੧੮੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ੨੨ ਮਈ ੧੮੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ’ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਮਥੁਰਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੮-੯੮੨੨੩

ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਨਵਰੀ ੧੮੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤਰ ਟਿੱਕਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਤਿੰਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਬਣਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬੇ-ਔਲਾਦ ਮਰ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਬਡਰੁੱਖਾਂ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਸਮਝਦਿਆਂ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਭਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਜਸਮੇਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀਰਾ ਮਹਲ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ੪ ਮਾਰਚ, ੧੮੮੩ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਾਲਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ੧੯੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਮਾਨ) ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਈ.: ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨ ਸਾਲ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਆਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਪੁੱਤਰੀ ਅਮਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੧੧ ਈ. ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ 'ਤੇ ੨੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੧੨ ਈ. ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਲਈ ਫੌਜ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਭਗੌੜੇ ਵੀ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਵੱਲੋਂ ਪਰਿੰਸ ਆਫ਼ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ

ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (ਗਰੇਵਾਲ) ਰਾਇਪੁਰੀਆ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸਰੋਜਨੀ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ੨੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੧੯ ਈ. ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਟਿੱਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਤਮ ਵੀ ਮਨਾਇਆ।

ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਈ. ਵਿਚ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਇਕ ਜੱਜ ਤੋਂ ਪਤਤਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਜੱਜ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਰਾਜਗੱਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਭੱਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੋਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦਸਤਖਤ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਉਗਲਵੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਿਲਸਨ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਲਸੇ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ। ੯ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ 'ਨਾਭਾ ਦਿਵਸ' ਵਜੋਂ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਭੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਅਮਲੋਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲਈ ਪਾਠ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਾਣ

’ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਖੰਨਾ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ ਵਿਖੇ ਵੀ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਪਾਠ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੜੋ-ਫੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ੨੫੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਫਸਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅਮਲੋਹ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਚੌਂਕੀਦਾਰ, ਜੈਲਦਾਰ, ਪਟਵਾਰੀ, ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਅਫਸਰ ਨੱਥੂ ਰਾਮ, ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ ਨਾਜ਼ਮ ਅਮਲੋਹ, ਨਾਇਬ ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਤੰਬੂ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਛਾਉਣੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਤਕ ਪੂਰੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਾਖ਼ਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ੬੦ ਮੈਂਬਰ ੧੩-੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ੧੪ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਭੇਜ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਪਿੰਡ ਮੌੜ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ’ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਫੇਰ ਤੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ੨੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ. ਤੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੨੫-੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਨਾਭੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਇਕ

ਕਿਤਾਬਚਾ “ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦੇ ਸਵਾਲ” ਵੀ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:

“ਬੱਚਿਆਂ ਵੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਈਂ, ਲਾਲ ਵੇ ਉੱਥੇ ਮਾਰ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਪੈਂਦੀ।

ਨਾਭੇ ਨੇ ਕਸਾਈ ਵੱਸਦੇ ਉੱਥੇ ਖੱਲ ਲਾਹੁਣਗੇ ਤੇਰੀ।

ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਨਾ...”

ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

“ਅੰਮੀਏ ਮੈਂ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਿਰ ਲੱਥ ਜਾਏ ਮੇਰਾ।”

ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਿ. ਵਿਲਸਨ ਜਾਨਸਟਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਪ੍ਰੋ. ਜੀ.ਟੀ. ਗਿਡਵਾਨੀ ਅਤੇ ਮਿ. ਕੇ. ਸਨਤਾਨਮ ਜੈਤੋ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਸਨਤਾਨਮ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਜੀ. ਟੀ. ਗਿਡਵਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾਅ ਹੋਇਆ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮਾਦਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫੇਰ ੫੦੦-੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜਥਾ ਪੜਾਅ-ਦਰ-ਪੜਾਅ ਪੈਦਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪੁੱਜਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਥਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਬੇਖੌਫ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇਕ ਬੀਬੀ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚਾ ਫੌਜ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਰੋਈ ਕੁਰਲਾਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਵਰੁਦੀ ਗੋਲੀ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ੨੦੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ 'ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਰੁਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ੌਫ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਨਾਭੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ-ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਬੜੇ-ਬੜੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਹੋਰ ਜਥੇ ਜੈਤੋ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।

ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ੨੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਤੀਜਾ ਜਥਾ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਚੌਥਾ ਜਥਾ ੨੭ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਜਦੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਓਰਿਅੰਟਲ ਭੁਜੰਗਣ ਆਸ਼ਰਮ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਜੋ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਰਫ਼ਾ-ਦਫ਼ਾ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਨੰਬਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੪ ਈ. ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਭਾ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਅਤੇ ਬੀੜ ਮੈਂਸ ਵਿਚ ਆਰਜ਼ੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੬, ੮, ੧੧,

੧੨, ੧੩ ਅਤੇ ੧੪ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਮੋਢੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਹੀ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਤੋਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

੩ ਮਈ ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਈ. ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਜਲਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਯਾਤਨਾ-ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਜ਼ਲਾਦਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਛੱਤ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਕੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤਸ਼ੱਦਦ ਝੱਲਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲਿਓਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੂਰੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

੭ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ‘ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਮਾਤ’ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੜੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਮੈਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ੯ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੨੫ ਈ. ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ੨੧ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੫ ਈ. ਨੂੰ ੧੦੧ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਭੋਗ ੬ ਅਗਸਤ ੧੯੨੫ ਈ. ਨੂੰ ਪਾਏ ਗਏ। ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ੯ ਅਗਸਤ ੧੯੨੫ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇੱਥੋਂ ਇਹ ਜਥੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ■

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ

-ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ*

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਇੰਨੀ ਲੰਮੇਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੀ ਰਿਹਾ ਉਹ ਆਸ਼ਾ ਸੀ-- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁਹਾਣ ਮੋੜੇ ਅਤੇ 'ਸਿੱਖ ਰਾਜ' ਦਾ ਪਰਚਮ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰ-ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜੋ ਹਸ਼ਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ-ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਉਸ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਮ-ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਧਨ-ਮਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖ-ਸਰਦਾਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲ ਕੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬੇਖਤ ਹੋਣੋਂ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ / ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੱਕੀਂ ਚਣੇ ਚਬਾਵਾਏ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਆਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਣਥੱਕ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਘਾਲੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੮੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਕਾਲ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਬਾਹਰਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਅਣਗਿਣਤ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ

*੨੯੪੬/੭, ਬਜ਼ਾਰ ਲੁਹਾਰਾਂ, ਚੌਂਕ ਲਛਮਣਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੮੭੨੭੮-੦੦੩੭੨

ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਜਿੱਤਾਂ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤਕ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਆਦਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ- ਸਰਦਾਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਹੋਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਉਹ ਹੈ- ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵੱਲ ਜੇਕਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਜੋਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਟਾਰੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਰਪੂਰ ਦਲੇਰੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦਾ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਜੋਕਿ ਇੱਕ ਲੱਖ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪਿੰਡ ਦਾਦਨ ਖਾਨ, ਇਲਾਕਾ ਅਟਕ, ਨੀਲਾ ਦੁਲਾ ਤੇ ਚਕਵਾਲ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਏ।

ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਲੱਗਭਗ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। “ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਦੀ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਬੜਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਫੱਟ ਵੀ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ੧੮੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੱਬ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਨਵਾਦੀ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ੧੮੧੯ ਈ. ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਡੇਰਾ ਗਾਜੀ ਖਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜੋ ਫਰਵਰੀ ੧੮੩੨ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਤੇ ਕੰਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੰਨੂ ਟਾਂਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਬੰਨੂ ਟਾਂਕ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਆਪ ਬਹੁਤ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਘੋੜਾ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਲੜਿਆ। ੮ ਮਾਰਚ, ੧੮੩੭ ਈ. ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। . . . ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਰਿਹਾ।”

ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸੌਂਪਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਸ ਹਾਲ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ੧੮੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਪਾਇੰਦਾ ਖਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਨਿਭਾਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਕਾਰਨ

ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਮਿਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਤੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਲਾਲਚਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹਾਰ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਦੀ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਮਦਦ ਦੀ ਗਾਥਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਖਾਨਜੰਗੀ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੇ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਜਦ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵੱਲ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ' ਅਨੁਸਾਰ “ਹੋਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਉਧਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗ੍ਰਿਫਿਨ ਅਤੇ ‘ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ਼ਸ’ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਫਰਵਰੀ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਿਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਐਡਾ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਖਾ ਸੁਗੰਧ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਤ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਜਾਣਾ (ਭਾਵ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਆਉਣਾ) ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ।”

੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ-ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨੱਸ ਗਏ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦਾ ਉਦੇਂ ਹੋਰ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰ੍ਹੋਂ ਤੇ ਰੇਤ ਨਿਕਲਣ

ਲੱਗ ਪਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੂਦ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਲਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਾ ਉਕਤ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਣ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਚਿੱਟੇ ਨੂਰਾਨੀ ਦਾੜ੍ਹੇ, ਚਿੱਟੇ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਵਿਚ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਫੈਦ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੁਰਜਾ-ਪੁਰਜਾ ਕਟਵਾ ਕੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿੱਠ ਨਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ।

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ-ਕਰਤਾ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇਜੂ ਤੇ ਲਾਲੂ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਭੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਰੂਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ, ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਤੇਗਾਂ ਵਹਾ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਦਿਓ! ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਪਏ। ਪਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਨਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਏਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ੭ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਂ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗੇ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਪੂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦਾ ਅਟਾਰੀ ਪਿੰਡ ਲਿਆ ਕੇ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਅਟਾਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ:

੧. ਸਿੱਖ-ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ: ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
੨. ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ: ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
੩. ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰਦੀਏ: ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ
੪. ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ: ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ
੫. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ: ਸੰਪਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ
੬. ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ: ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ
੭. ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼: ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ)

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸਮਸਰਿ ਨ ਪੁਜਸ ਮਧ

-ਸ. ਸੁਖਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਣ ਅਤੇ ਅਉਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖਮਈ ਅਤੇ ਅਉਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਦੁਖਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ-ਅਉਗੁਣ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਧਨ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਵਿਦਵਾਨ 'ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ' ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ:-

ਤਾਂ ਮਰਦ ਸੁਖੰਨ ਨ ਗੁਫਤਾ ਬਾਸ਼ਦ।

ਐਥੋ ਹੁਨਰਸ ਨਿਹੁਫਤਾ ਬਾਸ਼ਦ।

ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ-ਅਉਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਵਾਨ ਜਾਂ ਮੂਰਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਐਸੀ ਗਿਆਨਵਾਨਤਾ, ਸਮਝ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਭਾਵਪੂਰਤ, ਗਿਆਨ-ਵਰਧਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ:

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸਮਸਰਿ ਨ ਪੁਜਸ ਮਧ,

ਕਰਕ ਸਬਦਿ ਸਰਿ ਬਿਖੁ ਨ ਬਿਖਮ ਹੈ॥

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸੀਤਲਤਾ ਮਿਸਟਾਨ ਪਾਨ,

ਕਰਕ ਸਬਦ ਸ-ਤਪਤ ਕਟੁ ਕਮ ਹੈ॥

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਕੈ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਉ ਸੰਤੋਖ ਸਾਂਤਿ,

ਕਰਕ ਸਬਦ ਅਸੰਤੋਖ ਦੋਖ ਸ੍ਰਮ ਹੈ॥

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਲਗਿ ਅਗਮ ਸੁਗਮ ਹੋਇ,

ਕਰਕ ਸਬਦ ਲਗਿ ਸੁਗਮ ਅਗਮ ਹੈ।

(ਕਬਿੱਤ: ੨੫੬)

ਭਾਵ ਅਰਥ: ਕੌੜੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰ- (ਹਿਰਦਾ ਤਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਕੌੜਾ, ਕ੍ਰੋਧ- ਕਲੇਸ਼ਦਾਇਕ- ਅਸੰਤੋਖ-ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ- (ਸ਼ਹਿਦ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠਾ, ਸੰਤੋਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ) ਨਹੀਂ ਹੈ।

*੨੦੧, ਗਲੀ ਨੰਬਰ-੬, ਸੰਤਪੁਰਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੨੦-੭੬੮੭੬

-ਬੋਲਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਭਯ ਲੋਕ ਦੁਖਦਾਈ ਵਚਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾ ਕੇ ਆਪ ਬੇਅੰਤ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। (ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ-ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ ਪੰਨਾ ੩੧੧)

-ਕੋੜਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸ਼ਹਿਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਦ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਕੀੜੀਆਂ ਆਪੇ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

-ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫਜ਼ (ਸ਼ਬਦ) ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨਸਾਨ ਲਫਜ਼ਾਂ (ਸ਼ਬਦਾਂ) ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਡਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸੁਖਮਈ ਜੀਵਨ ਅਹਿਸਾਸ' ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੰਦਾ-ਕੋੜਾ ਬੋਲਣਾ ਟੁਟਿ ਪਰੀਤਿ ਗਈ ਬੁਰ ਬੋਲਿ ਵੀ ਇਕ ਅਉਗਣ ਰੂਪੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਚੰਗਾ-ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਗੰਢੁ ਪਰੀਤੀ ਮਿਠੇ ਬੋਲ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਰੂਪੀ ਜੀਵਨ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇ-ਸਿਰ-ਪੈਰ ਬੋਲਣਾ ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣੁ ਝਖਣੁ ਹੋਇ ਛੱਡ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਥੈ ਬੋਲਣਿ ਹਾਰੀਐ ਤਿਥੈ ਚੰਗੀ ਚੁਪ ਨਾ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਚੰਗੇਪਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਅੰਗ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਅੰਗ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇੱਕੋ ਸੀ- ਜੀਭ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਭ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੇ ਗਏ ਚੰਗੇ ਬਚਨ ਸਮਾਜ, ਗੁਰੂ-ਦਰ, ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਦਰ ਅੰਦਰ ਇੱਜ਼ਤ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਬੇ-ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਕਲੇਸ਼ ਵੀ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ ਫਿਰ ਮੰਦੇ ਨਤੀਜੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਕੋਇਲ ਅਤੇ ਕਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੋਇਲ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਤਿਕਾਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਿਉਂ? ਕੋਇਲ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਂ ਦੀ ਕਾਂ-ਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਤਾਂ ਕੀ ਉਲਟਾ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਦਰੱਖਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਆਲਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਇੱਕ ਕਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਦਰਦਾਨ ਹੋਣਗੇ, ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੋਇਲ ਨੇ

ਤਰਕ-ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, ਭਰਾਵਾ! ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕਾਂਵਾਂ-ਰੌਲੀ ਦੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹੀ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਤੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲਾ ਜਾ, ਤੇਰੇ ਕੁਰੱਖਤ ਬੋਲਣ ਕਾਰਨ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਪੱਥਰ ਹੀ ਪੈਣੇ ਹਨ, ਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਤੇਰੀ ਬੋਲ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਲਈ ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਲਈ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਕੀ ਖੱਟ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਰੂਪ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਣ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗੁਣ ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਠ ਬੋਲੜਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਹੈ।

ਮਿਠ ਬੋਲੜਾ ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ॥

ਹਉ ਸੰਮਲਿ ਥਕੀ ਜੀ ਓਹੁ ਕਦੇ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੌਮਲ ਬਾਣੀ ਸਭ ਕਉ ਸੰਤੋਖੈ ਵਾਲੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਝੂਠ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਕੇ ਮੰਦਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਧਰਮੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬੋਲੀਐ ਸਚੁ ਧਰਮੁ ਝੂਠੁ ਨ ਬੋਲੀਐ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਝੂਠ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਬੋਲ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁਨੈਣ ਦਵਾਈ ਵਾਂਗ ਕੌੜੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਲੇਰੀਆ ਰੂਪੀ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੰਦ ਬੋਲਣ ਰੂਪੀ ਅਉਗਣ ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖਿ ਝਗੜਾ ਪਾਵਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਝਗੜਾਲੂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਉਗਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਹੈ:

ਸੰਤੁ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ॥ ਮਿਲੈ ਅਸੰਤੁ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਮੰਦਾ/ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਰੂਪੀ ਬੁਰਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਲਈ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਗਾਥਾ ਵਾਚਣੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਰਹੇਗੀ:-

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਮੰਦਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਬੁਰੀ ਆਦਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਰਸਤੇ ਦੀ ਖਰਚ ਪੂੰਜੀ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਦਾਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਕੇ

ਤੁਰਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਇਕ ਪਿੰਡ ਅੰਦਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਤਾ ਦੇ ਘਰ
 ਰੁਕਣ ਤੇ ਖਿੱਚੜੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਤੋਂ ਦਾਲ-ਚਾਵਲ ਦਿੱਤੇ।
 ਮਾਤਾ ਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਖਿੱਚੜੀ ਰਿੰਨਣ ਲਈ ਧਰ ਦਿੱਤੀ।
 ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ- ਮਾਤਾ! ਤੇਰਾ ਪਤੀ
 ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮਰ ਗਿਆ? ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ
 ਨਾਲ ਸਲਾਮਤ ਹਨ। ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ- ਮਾਤਾ! ਤੇਰੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ
 ਹਨ, ਕੀ ਸਾਰੇ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਨ? ਹਾਂ! ਚਾਰੇ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ
 ਮਾਤਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ- ਮਾਤਾ! ਇਹ ਘਰ
 ਅੰਦਰ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਮੱਝ ਤੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੈ? ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਖਿੱਝ
 ਜ਼ਰੂਰ ਆਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ- ਹਾਂ! ਮੇਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿਉਂ
 ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਲਟਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ। ਕਹਿੰਦਾ- ਮਾਤਾ! ਮੈਂ
 ਇਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੀ ਮੱਝ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਬਾਹਰ
 ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਰੀ ਮੱਝ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢੇਂਗੀ?
 ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਬੰਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਕਹਿੰਦੀ ਆਪਣੇ ਲੱਕ ਨਾਲ
 ਬੰਨੇ ਪਰਨੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰ। ਜਦੋਂ
 ਉਸ ਨੇ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਨੇ ਅੱਧ ਰਿੰਨ੍ਹੀ ਖਿੱਚੜੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪਾ
 ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਰਸ ਪਰਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋ-ਚੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਜਦੋਂ
 ਡਿੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਚੀਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਮਾਤਾ! ਇਹ ਕੀ
 ਕੀਤਾ ਈ, ਇਹ ਕੀ ਚੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ?
 ਮਾਤਾ ਸਿਆਣੀ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ-
 ਇਹ ਤੇਰੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਰਸ ਹੀ ਚੋ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।
 ਜੇ ਤੂੰ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਖੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗਾ
 ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਤਾਂ ਹੀ ਤੇਰੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ/
 ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਾਭ ਖੱਟਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਸਮਾਂ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।

ਇਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ
 ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮੀ ਅਖਵਾਉਣ/
 ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਹੋਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁੰਮੀ, ਤੁੰਮਾ, ਜ਼ਹਿਰ, ਅੱਕ, ਧਤੂਰਾ ਅਤੇ ਨਿੰਮ ਫਲ
 ਰੂਪੀ ਛੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੌੜੇ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਜ਼ਹਿਰ ਹੀ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਘਾਤਕ
 ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ
 ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ, ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ

ਰੂਪੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਛੇ ਦੇ ਛੇ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕ ਰਸ ਵਾਸਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਐਸੇ ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਸੁਖਮਈ ਜੀਵਨ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਤੁਮੀ ਤੁਮਾ ਵਿਸੁ ਅਕੁ ਧਤੁਰਾ ਨਿਮੁ ਫਲੁ॥

ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਵਸਹਿ ਤਿਸੁ ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੭)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਖਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਗਿਆਨ ਰਸ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੀਐ ਭਲਾ ਕਹੀਐ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਲਿਖਾਈਐ॥ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਪਿਆਨ ਗੋਚਰੇ ਰੱਖ ਲੈਣੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਰਹਿਣਗੇ:

–ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ॥

ਫਿਕੈ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ ਫਿਕੈ ਫਿਕੀ ਸੋਇ॥

ਫਿਕਾ ਦਰਗਹ ਸਟੀਐ ਮੁਹਿ ਥੁਕਾ ਫਿਕੈ ਪਾਇ॥

ਫਿਕਾ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ ਪਾਣਾ ਲਹੈ ਸਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

–ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈ ਸਚਾ ਧਣੀ॥

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ॥

ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ॥

ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀ ਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

–ਜਿਤੁ ਬੋਲਿਐ ਪਤਿ ਪਾਈਐ ਸੋ ਬੋਲਿਆ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਫਿਕਾ ਬੋਲਿ ਵਿਗੁਚਣਾ ਸੁਣਿ ਮੂਰਖ ਮਨ ਅਜਾਣ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

–ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਤਿਨ ਜਨ ਕਉ ਲਾਗੇ ਜੋ ਬੋਲਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਤਾ ਹੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੫੧)

ਸੋ ਆਓ! ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਬੋਲਣ ਰੂਪੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮੰਦ-ਬੋਲੇ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਲਕਬ ਨਾਲ ਦੁਰਕਾਰੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੱਲੇ ਰੋਣਾ-ਧੋਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਲੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਚੱਜਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਲਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਦਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੇ:

ਬਾਬਾ ਬੋਲੀਐ ਪਤਿ ਹੋਇ॥

ਉਤਮ ਸੇ ਦਰਿ ਉਤਮ ਕਹੀਅਹਿ ਨੀਚ ਕਰਮ ਬਹਿ ਰੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

—ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ, ਰੱਬੀ-ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਚਸ਼ਮਾ, ਭਗਤੀ ਰਸ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਅਨਮੋਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹਿਕਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਰਲ ਸਰੋਤਾਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ‘ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ‘ਚ ਅਟੱਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰੱਖਣਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ‘ਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ਾਏ ਅਤੇ ਆਦੇਸ਼ਾਏ। ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਦੇ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਫਾਹੀ ਵੀ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਦਾਤਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਵਡਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਦਾਤਾਰ ਨੇ ਜੀਭ ਇਕ ਬਖਸ਼ੀ ਏ, ਪਰ ਕੰਨ ਦੋ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਣਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ‘ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਚੁਫੇਰਿਓ, ਉਸ ਕਾਦਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜਲਵਿਆਂ ਦੇ ਪੈਗਾਮ ‘ਚੋਂ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਮਨੁੱਖ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ, ਇਸੇ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰਖਾ ਦੀ ਰੁਣ-ਬੁਣ, ਹਨੇਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਂ-ਸ਼ਾਂ, ਹਵਾਵਾਂ ਦੀ ਥਰਕਣ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਕ ਅਤੇ ਝਰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਲ-ਕਲ ਕਰਨ ਜਿਹੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ‘ਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਜਾਂਚ ਸਕੇ ਅਤੇ ਪਰਖ ਸਕੇ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਸ ਵੱਲ ਕੰਨ ਧਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਏ, ਜੋਕਿ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਗਿਆਨ ਦੇ ਨੇਤਰ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਅਨਮੋਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ‘ਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਚਮਕ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਉਸ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਲੇਖੇ, ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਵੀ ਅਕਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ‘ਕੀ ਸੁਣਨਾ ਏ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਨਾ ਏ ਅਤੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਸੁਣਨਾ ਏ? ਜੇ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚਿਤ ਉੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਏ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਏ, ਫਿਰ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਰਸ ਘੋਲਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਏ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਏ।

ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੱਖੋਂ, ਮਨੁੱਖ ਬੇਵੱਸ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇੱਛਾ ਵਿਰੁੱਧ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਬੋਲ, ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਰੁਚਿਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ‘ਚੋਂ ਵਿਚਰਨਾ

ਸੁਭਾਵਿਕ ਏ। ਨਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੰਦ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਰੂੰਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਏ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਕਬੂਲਣਾ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ, ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੁਰੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਰਸ ਘੋਲੇਗੀ ਤਾਂ ਕਾਟਵੇਂ ਬੋਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਿੱਛੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੰਗ ਵੀ ਮਾਰਣਗੇ।

ਵੈਸੇ ਆਮ ਜੀਵਨ 'ਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸਮੇਂ ਮਿੱਠੇ, ਮਧੁਰ, ਸੰਗੀਤਕ ਅਤੇ ਪਿਆਰ-ਭਿੱਜੇ ਬੋਲ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੋਲ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਹਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਖਦ, ਅਨੰਦਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਟਵੇਂ, ਸਾੜਵੇਂ, ਚੁਭਵੇਂ, ਖਰ੍ਹਵੇਂ, ਭੜਕੀਲੇ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਭਰੇ ਬੋਲ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰਦੇ ਸਗੋਂ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਭੜਥੂ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ॥

ਫਿਕੈ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ ਫਿਕੈ ਫਿਕੀ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਚੰਗੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਸੁਹਾਵਣੀ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਪੱਖ ਸਜਾਉਂਦੀ ਏ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੌਰਾਨ ਉਪਜੇ ਉੱਚੇ ਕਥਨ, ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਅਨਮੋਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਏ, ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦੀ ਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਈ ਮੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਝੂਣਦੀ ਏ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਸੁਣੇਂਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ 'ਚ ਅਤਿੱਕਾ ਡਾਹੁੰਦਾ ਏ ਜਾਂ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਮੰਦੀ ਕਾਰਕਰਦਗੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਆਸ਼ਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਤਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਏ। ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰਨਾ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰਨਾ। ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸੰਦੇਸ਼-ਵਾਹਕ ਏ। ਇਹ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਏ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਪੱਖੋਂ ਜੇ ਰੋਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਸਹੀਂ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਹ ਕੁਕਰਮ ਜਿਹੇ ਕਾਲੇ ਦਾਗ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ ਏ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ ਕੁਸੰਗਤੀ ਦੇ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੇ, ਵਿਅਰਥ ਅਤੇ ਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹੀ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸ਼ੈਦਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸੁਨਉ ਹਰਿ ਨਾਉ॥ ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੧)

ਵਾਸਤਵ 'ਚ ਸਰੋਤੇ ਦੀ ਜਗਿਆਸੂ ਬਿਰਤੀ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਰੋਚਿਕਤਾ, ਬੁਲਾਰੇ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼-ਏ-ਬਿਆਨ, ਸਰੋਤੇ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਬੜੇ

ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸੁਣਨ ਸਮੇਂ ਸਰੋਤਾ ਸੁਣਨ ਪੱਖੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਵੇ, ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਚੌਕਸ ਹੋਵੇ, ਸੁਰਤੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤੀ ਪੱਖੋਂ ਮਗਨ ਚਿੱਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਸੁਣਨ ਦੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬੋਲੇ ਹੋਏ ਬੋਲ, ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਉਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ ਵੀ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਵਕਤ ਦੇ ਅਨਮੋਲ ਵਿਚਾਰ ਸਰੋਤੇ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਅਤੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਘੱਟੋ ਕੋਝੀਆਂ 'ਚ ਰੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਨਾ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰਨਾ ਬਾਅਦ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੁਕਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਹੂਕ ਹੋਵੇ। ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਨਗਾਰਖਾਨੇ 'ਚ ਤੂਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਏ?”

ਬੇਵੱਸ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਰੋਏ, ਪਿੱਟੇ, ਚੀਕੇ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਜੂੰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸਰਕਦੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ 'ਚ ਬਹੁਤਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਂ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ।

ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਕੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਕੰਨੋਂ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ, ਝੱਟ ਦੂਜੇ ਕੰਨੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਛੇ, ਥੁੜ੍ਹ-ਦਿਲੇ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਚਸਕਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਹੁੰਦੇ ਚੁਗਲਖੋਰ ਹਨ। ਉਹ ਚੁਗਲੀ ਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਦੂਜੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ/ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਣਨ (ਜੋਕਿ ਸੁਣਨ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਹਨ) ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਭੇਦਭਰੀ ਗੱਲ ਪਰਦੇ 'ਚ ਕਰੋ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਦੁਖ-ਪੀੜਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੁਣਾਓ। ਕੇਵਲ ਸੁਚੱਜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੱਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵੱਲ, ਕੰਨ ਦੇਣਾ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਏ, ਕਰਮ ਵੀ ਏ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵੀ ਏ। ਅਜਿਹਾ ਮਹੱਤਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ *ਸੁਨਤ ਜਪਤ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਸੁ ਤਾ ਕੀ ਦੂਰਿ ਬਲਾਈ* ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ *ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੀ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ਆਪਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਗੀਣੇ ਕੰਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਬੇਮਤਲਬ, ਵਿਅਰਥ ਅਤੇ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੀਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।*

ਹਕੀਕਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕਾ ਦੌਰ, ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰੌਲੇ-ਗੋਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ੋਰ ਕਾਰਨ ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੇਰਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਚੰਗੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਸੰਦੇਸ਼-ਵਾਹਕ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਖਾਏ। ■

ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਵਿਚ ਪਿਰੋਏ ਝਾਰਖੰਡ ਦੇ ਕੇਦਲੀ ਅਤੇ ਡੁਮਰੀ

—ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੋਜ ਇਕ ਜਜ਼ਬਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਝਾਰਖੰਡ ਦੇ ਚੱਤਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਗਯਾ ਤੋਂ ਇਹ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜਾਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਖਾਸ ਮਕਸਦ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਬੈਠੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਡੋਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪਿਰੋਏ ਮੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਲੱਗਭਗ ਜਾਦੂਈ ਸੀ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਰਹੱਸਪੂਰਨ ਅਨੁਭਵ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥਪੂਰਣ, ਸਾਂਭਣ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗਯਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬੋਧ ਗਯਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਲੰਘੇ। ਫਿਰ NH1 ਅਤੇ NH99 ਦੇ ਮੋੜ ਜਿਸ ਨੂੰ ਡੋਬੀ ਮੋੜ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੋਸਾਇਡਿਹ ਮੋੜ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਝਾਰਖੰਡ ਰਾਜ ਦੇ ਚੱਤਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖੇਤਰ ਹਜ਼ਾਰੀਬਾਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬਰਸਾਤ ਨਾਲ ਧੋਤੇ ਚਮਕਦੇ ਹਰੇ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਜੰਗਲੀ ਖੇਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਯਾ ਦੀ ਨਦੀ ਫਲਗੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਲਾਜਨ ਨਦੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਕਈ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਮਕਾਨ ਘਣੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਢਾਲਾਂ 'ਤੇ ਬਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਰੋਮਾਂਚਕਾਰੀ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕਈ ਰੁੱਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਬਲਾਕ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਹਟਰਗੰਜ ਪੁੱਜੇ। ਹਟਰਗੰਜ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਖੱਬੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਿਲਾਜਨ ਨਦੀ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਨਦੀ ਪਾਰ ਗਏ। ਪੁਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਦਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲੋਕ ਨਦੀ ਸੁਕਣ 'ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਰਸਾਤਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਔਖੀ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਦੀ ਪਾਰ

*ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ/ਇੰਚਾਰਜ (Hony) ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ (ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ) ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੩੧੯-੦੮੯੧੨

ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਥੈਲੇ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਬੱਚਿਆਂ, ਬੁੱਢਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਆਮ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਨਦੀ ਪਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਲ ਇਕ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੁਲ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਛੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਲੇਸ਼ਵਰੀ ਮੰਦਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਜੈਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਝੀਲ ਵੀ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਲੇਸ਼ਵਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ੇਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੇਦਲੀ ਚੱਟੀ ਜਾਂ ਕੇਦਲੀ ਕਲਾਂ ਹੈ। ਚੱਟੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪੇਂਡੂ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਮੰਡੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਦਿਹਾਤੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸਾਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਛੋਟੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਨੋਖਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ। ਪੱਕੇ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਪੱਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਖੰਡਾ ਅਤੇ ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕੇ। ਪਤਵੰਤੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਸਾਡੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਰਤਮਾਨ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਚੁੱਕੇ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਕਸਦ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ, ਪਿਛੋਕੜ, ਇਤਿਹਾਸ, ਅਬਾਦੀ, ਕਿੱਤੇ, ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਲੈਣਾ ਸੀ।

ਵਸੇਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ : ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਵਾਲੇ ਸਮਤਲ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਕਈ ਟਿੱਲੇ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਗਯਾ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਮੈਦਾਨੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਸਮਤਲ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਠੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉਪਜਾਊ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸਿੰਜਾਈ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਚਾਵਲ, ਕਣਕ, ਛੋਲੇ, ਤਿੱਲ, ਅਲਸੀ, ਮਰੂਆ, ਮੱਕੀ, ਜੌਂ, ਕੇਸਰੀ, ਮਸੂਰੀ, ਮਟਰ, ਉੜਦ, ਅਰਹਰ, ਮੂੰਗ, ਬਾਜਰਾ, ਗੰਨਾ, ਆਲੂ ਆਦਿ ਹਨ। ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਹਜ਼ਾਰੀਬਾਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਬਰਕ, ਬਿਲੌਰ, ਫੈਲਸਪਾਥ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲੈਗਮਾਟਾਇਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਲਕੱਤੇ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਉਤਪਾਦਨ ਸਥਾਨਕ ਹੱਟੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰਜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸਸਤੇ ਭਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਟੀਆਂ 'ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਹਰਿਤਕੀ ਜਾਂ ਹਰਤ, ਸ਼ਹਿਦ, ਮੋਮ, ਮਹੂਆ ਫੁੱਲ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਝਾਖ ਕਪਾਹ ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੇਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਥਾਲ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਬੀਲੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਸਤੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਦਲਾਲ ਵੱਡਾ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਪਾਰੀ ਇੱਥੇ ਵੱਸ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਉਭਰੇ ਹਨ।

ਕੇਦਲੀ ਅਤੇ ਡੁਮਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸਾਸਾਰਾਮ, ਹਾਜੀਪੁਰ, ਬਨਾਰਸ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿਵੇਂ, ਸਿਕਹੀ, ਭਾਨਸ, ਪਤਨਵਾ, ਚੋਰਵਾਦੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀ ਕਰਮਨਾਸਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਗਰਾਹਾਰੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸਵਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਚਾ ਫੱਗੂ ਮੱਲ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸਾਸਾਰਾਮ ਵਿਖੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਸਜਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਗਰਾਹਾਰੀ ਸਿੱਖ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਗਏ। “ਹਿੰਦੂ ਕਾਸਟ ਐਂਡ ਟਰਾਈਬ” ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਅਗਰਾਹਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜੇ. ਐਨ. ਭਟਾਚਾਰੀਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਗਰਾਹਾਰੀ ਸਮਾਜ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ

ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਸਾਸਾਰਾਮ ਦੇ ਅਗਰਹਾਰੀ, ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਸਾਰਾਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਿੱਖ-ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ, ਗੋਨਾਰ, ਕੇਸਰੀ, ਕਸ਼ਾਵਾਹਾ, ਕੇਸਰਵਾਨੀ, ਥਟੇਰਾ ਆਦਿ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਝਾਰਖੰਡ ਰਾਜ ਦੇ ਚੱਤਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਰਹਾਰੀ ਸਿੱਖ ਪੂਰਬੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੇਦਲੀ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਿਲ (ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇਲੀ ਬੀਜ), ਮਹੂਆ, ਜਲਹਨ (ਘਰੇਲੂ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਵਾਸਤੇ ਬਚੀ-ਖੁਚੀ ਜੰਗਲੀ ਲੱਕੜੀ) ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਮੋਹ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਇੱਥੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗਯਾ ਅਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਕਈ ਜ਼ਮੀਨ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਓ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਉਦਹਾਰਨ ਵਜੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਟੋਂਗਰ ਸ਼ਾਓ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਓਲਾ ਦਾਹਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਅਤੇ ਕੇਦਲੀ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਦਲੀ-ਚੱਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ 'ਚ ਬਣੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਹਨ। ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਅਗਰਹਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਸੇਬੇ ਬਾਰੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ (੧੯੦੬ ਅਤੇ ੧੯੧੧) ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ. ਰਾਮਦੇਓ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਿਨੇਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਿਸ਼ਰੀ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਸ. ਧਨਪਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ।

ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਥਾਂ:- ਕੇਦਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪੁਰਾਨੀ ਸੰਗਤ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਦਾਸ ਗਿਰੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਿਧੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਕੋਈ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੈਂਹਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਦਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕੱਚੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਣ ਰਹੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਧੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਵਤ ੧੮੮੦ ਅਨੁਕੂਲ ੧੮੨੩ ਈ. ਦਾ ਹਸਤ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਉਹ ਸਨ- ਸੰਤ

ਰਘੂਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਨਖਲ, ਨਿਹੰਗ ਨਰਾਇਨ ਸਿੰਘ, ਦਰਵੇਸ਼ ਹਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਝਾਡੂਵਾਲੇ। ਸ. ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਿਹੰਗ ਨਰਾਇਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਰਘੂਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕਨਖਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਝਾਡੂਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇਦਲੀ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਵਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਈ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਸ. ਸ਼ਿਵਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ (USA), ਸ. ਲੱਖ ਸਿੰਘ, ਸ. ਲੱਖੀ ਨਰਾਇਨ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇਰੇ ਕਲਕੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜੋ ਕਲਕੱਤੇ, ਧੰਨਬਾਦ, ਗੋਰਖਪੁਰ, ਸਾਸਾਰਾਮ, ਕਟੀਹਾਰ, ਡੁਮਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਈ ਕਮਰੇ, ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ, ਲੰਗਰ ਹਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਲਈ ਲੋੜਵੰਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਿੱਟੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੇ ਆਦਰ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਖਾਸ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਰਦਾਨਾ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਛੇਵਾਂ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਵਾਲਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ, ਕਥਾ-ਵਾਚਕ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਉੱਘੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪੁਰਬ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਅੱਧੀ ਅਗਰਾਹਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਕਈ ਸਥਾਨਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਬਜਰੰਗੀ ਸਿੰਘ ਟੇਕਰੀ (ਗਯਾ) ਦੇ ਸਨ। ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਕਈ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਝਾਰਖੰਡ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚ

ਕੋਟੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਆਗੂ ਹਨ। ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਡੁਮਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਹੰਟਰਗੰਜ ਤੋਂ ਗੁਮਲਾ ਵੱਲ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਸੜਕ ਰਾਂਚੀ, ਗੁਮਲਾ, ਗਯਾ, ਪਟਨਾ, ਲਟੇਹਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਵੱਸੇ ਤਿੰਨ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡ-ਵਡੇਰੇ ਪੂਰਬੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੇਦਲੀ ਚੱਟੀ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਕੇਦਲੀ ਤੋਂ ਇਹ ਡੁਮਰੀ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਹੁਣ ਕਈਆਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹਨ। ਕਈ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਪਰਵਾਰ ਇੱਥੇ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਵਡੇਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸਨ- ਸ. ਬਾਲੀ ਸਿੰਘ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਕੇਦਲੀ ਕਲਾਂ, ਠੁਮਰੀ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਸਨ।

ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਡੁਮਰੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਪੁਰਬ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਿਸ਼ੋਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪਰਵਾਰ ਹਨਟਰਗੰਜ ਬਲਾਕ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸ ਗਏ ਹਨ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਨਟਰਗੰਜ ਨੂੰ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਮਿਲੀ। ਇੱਥੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਪਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹਨ। ਕਈ ਪਰਵਾਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਲਈ ਵਸੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਨਟਰਗੰਜ ਦਾ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਗਯਾ, ਪਟਨਾ, ਚੱਤਰਾ, ਹਜ਼ਾਰੀਬਾਗ ਅਤੇ ਰਾਂਚੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ: ਕੇਦਲੀ ਚੱਟੀ ਅਤੇ ਡੁਮਰੀ ਪਿੰਡ ਗਯਾ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਗਯਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਗਯਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਇਸ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੱਬੀ ਨਾਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸਲੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਥਾਂ ਆਏ ਸਨ। ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ੧੬੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਨਾਰਸ, ਸਾਸਾਰਾਮ, ਗਯਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ

ਗਏ। ਦੋਨੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਇੱਥੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਿਓ ਘਾਟ ਜਾਂ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਰਾਂ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ ਨੇ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧੂਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ।

ਗਯਾ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗਯਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਗਏ, ਸਾਨੂੰ ਪਿੱਛੜੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਣਗਿਣਤ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਸਕਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ। ਗਯਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਹਨ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰਿਕ ਨਾਮ ਭਗਵਾਨ ਗੀਰ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੋਧ ਗਯਾ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਨਿਆਸੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਜੋਂ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।

ਕਿੱਤਾ: ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਦਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਮੰਡੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਹਾਰਡਾਂਗਾ, ਡਾਲਟਨਗੰਜ, ਗੁਮਲਾ, ਚੰਦਵਾ, ਬਾਲੂਮਠ, ਗਯਾ, ਸ਼ੇਰਘਾਟੀ, ਝੂਮਰੀ ਤਲਈਆ, ਕੋਭਰਮਾ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਲਕੱਤਾ, ਰਾਂਚੀ, ਪਟਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਵਲ, ਘਿਓ, ਕਣਕ, ਗੋਂਦ, ਲੱਕੜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਣਸਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਕੀ, ਮਹੂਆ, ਧਾਗਾ, ਕੱਪੜਾ, ਨਮਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਗਰੀਆਂ ਮੰਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ੧੫੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ. ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮੰਡੀ ਉੱਪਰ ਖਾਸ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਸੀ। ਗਯਾ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਇਸ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ

ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਰਾਸਤੇ (ਮੈਨੇਜਰ) ਅਤੇ ਮੁਸਤਦੀ (ਖਜ਼ਾਨਚੀ) ਸਥਾਨਕ ਵਪਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਕੇਦਲੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਥਨਾ ਪੰਚਾਇਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਲੂਆ ਦਾਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ੧੨੦੦ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਵਾਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕਰਾਰ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਮਾ (ਵਪਾਰੀ) ਸਨ। ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰਨਾਂ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਬਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਘੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਬਲਦਾਂ, ਗੱਧਿਆਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖੜਦੇ ਸਨ। ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਬਸਤੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟ ਕੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਬਰਾਬਰ ਭਾਰ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ 'ਲਦਨੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਥੋਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੂਨ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਅਨਾਜ, ਘਿਓ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ, ਮੋਦੀ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ, ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ, ਕੱਪੜਾ, ਥੋਕ ਦਾ ਕੱਪੜਾ, ਘਿਓ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ। ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ।

ਸਥਾਨਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਾ: ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਨਿੱਘ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਾਈ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਕੜੀ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹਨ। ਕੇਸਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਧ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਗਧੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਈ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਕੇਦਲੀ ਕਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੁਖੀਆ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਦ ਕੁੜਤਾ, ਧੋਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਰਦ ਰੰਗਦਾਰ

ਪੱਗੜੀ, ਕੁੜਤਾ, ਪਜ਼ਾਮਾ ਅਤੇ ਪੈਂਟ-ਕਮੀਜ਼ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਸਲਵਾਰ ਕੁੜਤਾ ਆਦਿ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਭੋਜਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਵਲ, ਦਾਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਮੌਸਮ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖਾਣਾ ਲਿੱਟੀ ਅਤੇ ਚੌਖਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਬਣਦੀ ਤਿੱਲਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਤਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਮਿਠਾਈ ਨੂੰ ਤਿਲਕੁਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗਯਾ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਨੋਖੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ: ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਨੂਠੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ, ਇਸਤਰੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨ, ਬੱਚੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਰੁਖ਼ਸਤ ਕਰਨ ਆਏ। ਕਈ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਿਵੇਂ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਕੱਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੜੇ ਸਨ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪਏ ਵੇਗਾਰ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਕਟ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਹ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿੱਖੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸਾਂ ਜਾਂ ਕੈਂਪ ਲਾਉਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਅਜਿਹੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਵਸੇਬਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ-ਅਫਜ਼ਾਈ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਵਾਉਣੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੭੧

ਫਲਗੁਣਿ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਫਲਗੁਣਿ ਅਨੰਦ ਉਪਾਰਜਨਾ ਹਰਿ ਸਜਣ ਪ੍ਰਗਟੇ ਆਇ॥

ਸੰਤ ਸਹਾਈ ਰਾਮ ਕੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਆ ਮਿਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਫਲਗੁਣਿ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਮਹੀਨਾ ਹੈ। ਮਾਘ ਤੇ ਫਲਗੁਣਿ-ਸਿਸੀਅਰ ਰੁੱਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ ਤਾਂ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸਦੀ ਪੁਰਣਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ- ਪੂਰਵਾਫਾਲਗੁਣੀ ਅਥਵਾ ਉਤਰਾ ਫਾਲਗੁਣੀ ਨਛੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਉਦੇ ਹੋਵੇ। 'ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਾਈ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ ਨਛੱਤ੍ਰ ਪੂਰਵਾ ਫਾਲਗੁਣੀ ਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਉਤਰਾ ਫਾਲਗੁਣੀ ਹੈ। 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫਾਲਗੁਣ) ਫੱਗਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਮ ਫਲਗੁਣਿ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

'ਸਮ ਅਰਥ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਫਲਗੁਣਿ ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ- ਤਪਸਯ, ਤਪਾ, ਫਲਗੁਣ, ਨਾਗ, ਫਾਲਗੁਣ, ਫਾਲ ਗੁਣਿਕ ਆਦਿ ਹਨ। ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ 'ਫੱਗਣ' ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਘਟਣ ਕਰਕੇ 'ਫੱਗਣ ਕੰਧੀ ਲੱਗਣ' ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਲਈ ਕੰਧ ਦੀ ਛਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਭਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰੁੱਤ ਬਦਲਾਓ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਇਉਂ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਅੱਸੂ ਸਿਆਲਾ ਜੰਮਿਆਂ, ਕੱਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋ।

ਮੱਘਰ ਫੌਜਾਂ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ, ਪੋਹ ਲੜਾਈ ਹੋ।

ਮਾਘ ਪਾਲਾ ਜੰਮਿਆਂ, ਫੱਗਣ ਕੀਤਾ ਸੋ।

ਚੇਤਰ ਪਿੰਡ ਪੜ੍ਹਾਇਆ, ਵੈਸਾਖ ਵਿਦਿਆ ਹੋ।

ਫਲਗੁਣਿ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਫਲਗੁਣਿ ਮਨਿ ਰਹਸੀ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਭਾਇਆ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਰਹਸੁ ਭਾਇਆ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਭਾਵ ਕਿ ਸਖਤ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੁੱਤ ਬਦਲੀ ਤੇ ਫੱਗਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਜਿਸ ਜੀਵ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਾ ਭਾਵ ਗੁਆ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਿੜਾਓ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਮੋਹੁ ਚੁਕਾਇਆ ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਇਆ

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਘਰਿ ਆਓ॥

*੧/੧੬੦, ਪ੍ਰਤਾਪ ਐਵੀਨਿਊ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਬਹੁਤੇ ਵੇਸ ਕਰੀ ਪਿਰ ਬਾਝਹੁ ਮਹਲੀ ਲਹਾ ਨ ਥਾਓ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਜਦ ਜੀਵ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੁਹਾਗਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਕੰਤ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਹਾਰ ਡੋਰ ਰਸ ਪਾਟ ਪਟੰਬਰ ਪਿਰਿ ਲੋੜੀ ਸੀਗਾਰੀ॥

ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲਈ ਗੁਰਿ ਅਪਣੈ ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਜੋ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਕੰਤ ਨੇ ਅਪਣਾਅ ਲਈ, ਉਹ ਸਮਝੇ ਹਾਰ, ਬਾਜ਼ੂਬੰਦ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਸਤਰਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜ ਲਾ ਲਈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਕੰਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਤ ਵਿਚ ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵਿਜੈ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਗਲੇਰੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦੇ ਵਰਤ ਦਾ ਭਰਮ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਭਰਮ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫਲਗੁਣਿ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਫਲਗੁਣਿ ਅਨੰਦ ਉਪਾਰਜਨਾ ਹਰਿ ਸਜਣ ਪ੍ਰਗਟੇ ਆਇ॥

ਸੰਤ ਸਹਾਈ ਰਾਮ ਕੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਆ ਮਿਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਭਾਵ ਫੱਗਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ-ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਜਨ ਸਹਾਈ ਹੋਏ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸੇਜ ਸੁਹਾਵੀ ਸਰਬ ਸੁਖ ਹੁਣਿ ਦੁਖਾ ਨਾਹੀ ਜਾਇ॥

ਇਛਾ ਪੁਨੀ ਵਡਭਾਗਣੀ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਸਦਕਾ ਹਿਰਦਾ ਰੂਪੀ ਸੇਜ ਸੁਹਾਵਣੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੁਣ ਦੁੱਖਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਇਸਤਰੀ ਵਡਭਾਗਣ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮਿਲਿ ਸਹੀਆ ਮੰਗਲੁ ਗਾਵਹੀ ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ ਅਲਾਇ॥

ਹਰਿ ਜੇਹਾ ਅਵਰੁ ਨ ਦਿਸਈ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਲਵੈ ਨ ਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਡਭਾਗਣਾਂ ਸਤਸੰਗੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਦੇ ਗੀਤ ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਰਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕੇ।

ਹਲਤੁ ਪਲਤੁ ਸਵਾਰਿਓਨੁ ਨਿਹਚਲ ਦਿਤੀਅਨੁ ਜਾਇ॥

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੇ ਰਖਿਅਨੁ ਬਹੁੜਿ ਨ ਜਨਮੈ ਧਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਚਲ ਸਥਾਨ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਗੇੜ
ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਹਵਾ ਏਕ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਤਰੇ ਨਾਨਕ ਚਰਣੀ ਪਾਇ॥

ਫਲਗੁਣਿ ਨਿਤ ਸਲਾਹੀਐ ਜਿਸ ਨੇ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਜੀਭ ਇੱਕ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ
ਅਨੇਕ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਜੀਵ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗ ਗਏ, ਉਹ ਤਰ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ
ਫੱਗਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਸਮਰੱਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਿੱਤ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ
ਭਾਵ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਰੱਤਾ
ਭਰ ਵੀ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਹੈ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤੱਤਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਜੀਵ ਬਾਰ੍ਹਾਂ
ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਮ ਧਿਆਉਣ
ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨਿ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਰੇ॥

ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਆਰਾਧਿਆ ਦਰਗਹ ਸਚਿ ਖਰੇ॥

ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਨਿਧਿ ਚਰਣ ਹਰਿ ਭਉਜਲੁ ਬਿਖਮੁ ਤਰੇ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਤਿਨ ਪਾਈਆ ਬਿਖਿਆ ਨਾਹਿ ਜਰੇ॥

ਕੂੜ ਗਏ ਦੁਬਿਧਾ ਨਸੀ ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰਿ ਏਕੁ ਧਰੇ॥

ਮਾਹ ਦਿਵਸ ਮੂਰਤ ਭਲੇ ਜਿਸ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ॥

ਨਾਨਕੁ ਮੰਗੈ ਦਰਸ ਦਾਨੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹੁ ਹਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਭਾਵ ਕਿ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਜੀਵ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ
ਸੰਵਰ ਗਏ। ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਦ ਅਰਾਧਿਆ ਤਾਂ ਅਰਾਧਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ
ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ
ਅੱਖੇ ਤਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਉਹ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ
ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਨਾ ਸੜੇ। ਵਿਅਰਥ ਦੇ ਝੂਠੇ ਲਾਲਚ
ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਮਨ ਵਿਚ
ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ
ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ, ਦਿਨ, ਮਹੂਰਤ (ਸਮੇਂ) ਭਾਲੇ ਹਨ। ਨਾਨਕ ਤਾਂ
ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰੋ। ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਨੇ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਸਫਲ ਹੋਣਗੇ ■

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ-- ੧੦

ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ) ਜੀਵਨ, ਰਚਨਾ ਤੇ ਦੇਣ

-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

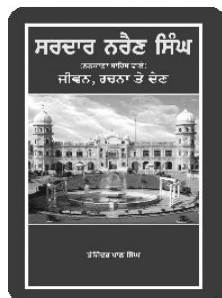
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੁਸਤਕ ਸਰਦਾਰ
ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ): ਜੀਵਨ,

ਰਚਨਾ ਤੇ ਦੇਣ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਲੇਖਕ ਖੁਦ (੪੬੩, ਗਲੀ ਨੰ.੮, ਘੁੰਮਣ ਨਗਰ, ਸਰਹਿੰਦ ਰੋਡ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੯੮੮੦-੦੪੭੩੩) ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸਾਲ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੧ (ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ) ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ ੧੨੨ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ੧੫੦ ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹੋਰ ਲਹਿਰਾਂ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ, ਬੱਬਰ, ਅਕਾਲੀ ਆਦਿ) ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਮਾਣਯੋਗ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ੧੪ ਪੁਸਤਕਾਂ, ੨੮੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤਕਰੀਬਨ ੯੪ ਵਰ੍ਹੇ (੧੯੦੧-੯੮) ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਇਆ।

‘ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਬੱਬਰ’, ‘ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ’, ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ’, ‘ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ ਵੇਸਾਹੁ’ ਜਿਹੀਆਂ ਸਰੋਤ-ਮੂਲਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਿਰਤਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਗਰੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੱਗਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਰਤਾ ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਕਾਰਜ, ਐਮ. ਫਿਲ. ਦੀ ਉਪਾਧੀ-ਸਾਪੇਖ ਖੋਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਨ ੨੦੦੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।

*ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੯੧੪੮-੩੧੯੩੧

ਤਿੰਨ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ/ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਤੱਥ-ਮੂਲਕ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੂਚਨਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ 'ਚਾਅ' ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਸਮਗਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਕਰਤਾ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ (ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਅਤੇ ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ) ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ੧੯੪੭ ਈ. ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਚੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਹਰੇਕ ਤੱਥ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਲਾ ਢੰਗ ਸੀ।

ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ (ਵਿੱਦਿਅਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ) ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਖੋਲੇ ਸਕੂਲ/ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਤੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਿਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰ ਛਪਾਈ ਤੇ ਯੋਗ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਛਪੀ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮੂਲਕ ਖੋਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਅਜਿਹੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਕਰਨੀ ਹੀ ਸੋਚੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤ ਵਿਰਤਿ ਕਰਿ ਧਰਮ ਦੀ ਹਥੁ ਦੇ ਕੈ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਾਏ ਹੱਕ 'ਤੇ ਤਾਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਇਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਅਹੁਦੇ, ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਕਿਉਂਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬੇਗ਼ਾਨੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬ੍ਰਿਸਬੇਨ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜਦੋਂ “ਬ੍ਰਿਸਬੇਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਟੈਕਸੀ ਚਾਲਕ ਗੁਰਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ ਇਕ ਮੁਸਾਫਰ ਦੀ ੧੪ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਮੀਡੀਆ ਜ਼ਰੀਏ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ।” ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਿਸਬੇਨ ਵਿਚ ਬਲੈਕ ਐਂਡ ਵਾਈਟ ਕੈਬ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਟੈਕਸੀ ਚਾਲਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਜ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਾਫਰ ਨੇ ਇਹ ਰਕਮ ਆਪਣੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ (ਗੁਰਬਾਜ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਦਿਆਂ

pSym idqyhn[”

(ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ੧੩ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੬)

ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ “ਸਿੱਖ ਅਵੇਅਰਨੈੱਸ ਸੁਸਾਇਟੀ’ ਯੂ. ਕੇ. ਵੱਲੋਂ ਕੁਈਨ ਹਸਪਤਾਲ ਰੈਮਫੋਰਡ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿੰਗ ਨੂੰ ੧ ਹਜ਼ਾਰ ੮੦ ਪੌਂਡ ਦਾ ਚੈਕ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।” ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਿੱਖ ਅਵੇਅਰਨੈੱਸ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਯੂ. ਕੇ. ਅਕਸਰ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

(ਅਜੀਤ, ੧੮ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੬)

ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ

ਐਂਬਰ ਰੂਡ ਨੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਖਿਲਾਫ ਨਫਰਤੀ ਅਪਰਾਧਾਂ ਸਮੇਤ ਕਈ ਮਸਲੇ ਵਿਚਾਰੇ। ” ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਐਂਬਰ ਰੂਡ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਅਜੀਤ, ੨੨ ਦਸੰਬਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ੨੩ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੬)

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦਿਆਂ, ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਨਿਊਯਾਰਕ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਵਰਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਵਰਤਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਗ ਬੰਨਣ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। . . . ਸਿੱਖ ਅਫਸਰ ਰਵਾਇਤੀ ਪੁਲਿਸ ਟੋਪੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ। ” ਖਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ੧੬੦ ਸਿੱਖ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਤੇ ਦਾੜੀ ਰੱਖ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਕੀਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ੩੦ ਦਸੰਬਰ ਅਤੇ ਅਜੀਤ, ਜਗਬਾਣੀ, ੩੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੬)

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਲਕ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ “ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਰਜੀਨੀਆਂ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ੨੧ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ੧੨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ‘ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੌਰਵ ਦਿਵਸ’ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਦਭੁਤ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੯੭ ਨੂੰ ਹੋਈ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ੨੧ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

(ਜਗਬਾਣੀ, ੧੮ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੭)

-ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੋ: +੯੧੮੭੨੭੮-੦੦੩੭੨ ■

ਕਿਸਤ ਸਤਵੀਂ

ਜੰਗਨਾਮਾ

(ਦੂਸਰਾ ਸਿੱਖ-ਅੰਗਰੇਜ਼ ਯੁੱਧ)

-ਲੈਫ. ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀ*

੫੬

ਜੰਗੀ ਲਾਟ ਨੇ ਰਾਵੀ ਫਿਰ ਪਾਰ ਕੀਤੀ,
ਗੱਫ ਵਧਿਆ ਵੱਲ ਚਨਾਬ ਮੀਆਂ।
ਡਿੰਘੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਜਾ ਕੈਂਪ ਲਾਇਆ,
ਬੈਠਾ ਵਿਚ ਉਹ ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ ਮੀਆਂ।
ਰਾਮਨਗਰ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾਹੀ,
ਜਿੱਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਬ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੱਲੀ ਸਨ ਲਾਏ ਡੇਰੇ,
ਕੋਲ ਵਹਿੰਦਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਆਬ ਮੀਆਂ।

੫੭

ਰਾਮਨਗਰ ਦੇ ਵੱਲ ਫਿਰ ਲਾਟ ਵਧਿਆ,
ਤੋਪਾਂ ਸਾਹਮਣੇ, ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਫੌਜ ਸਾਰੀ।
ਦੇਵਾਂ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੁਰਦੇ,
ਹੈ ਸੀ ਬੜੀ ਹੀ ਵੱਡੀ ਇਹ ਫੌਜ ਭਾਰੀ।
ਪਾਰ ਚਨਾਬ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ੇਰ ਬੈਠਾ,
ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸਭ ਤਿਆਰੀ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦਿੱਤਾ,
ਆਉ ਲਾਟ ਜੀ ਲੱਲੀ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ ਵਾਰੀ।

੫੮

ਰਾਮ ਨਗਰ ਦਾ ਪੱਤਣ ਹੈ ਬੜਾ ਚੌੜਾ,
ਧਾਰਾਂ ਕਈ ਚਨਾਬ ਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਨੀਂ
ਕਦੀ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਕਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪਾਣੀ,
ਕਦੀ ਬਨਾਉਣ ਟਾਪੂ ਕਦੀ ਕੱਜਦੀਆਂ ਨੀ।
ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਘੱਟ ਪਾਣੀ
ivc br swq dyDwWeb gj dIAWwIN
Q ndl dwl l l hYf gl wj l,
GdIAWes ivc Bj nwskdIAWwIN

੫੯

ਤੋਪਾਂ ਗੱਫ ਦੀਆਂ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ,
ਗੋਲੇ ਪਾਰ ਚਨਾਬ ਵਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਨੀ।
ਤੋਪਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਘੱਟ ਅੱਗੋਂ,
ਕਰਾਰੇ ਗੋਲੇ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਨੀ।
ਮੌਤ ਫਿਰਦੀ ਅੱਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਲ ਪੱਲਾ,
ਕਈ ਜਾਨਾਂ ਇਹ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਨੀ।
ਡੋਲੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਫੜਕਣ,
ਖੂਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੱਲੀ ਗਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਨੀ।

੬੦

ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਖਾਲਸੇ ਸ਼ੇਰ ਬੱਗੇ,
ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਮੀਆਂ।
ਪਾਣੀ ਚਨਾਬ ਦਾ ਚੀਰਦੇ ਵਧੇ ਅੱਗੇ,
ਕਰਦੇ ਉਹ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਬਰਗੇਡੀਅਰ ਵਾਈਟ ਨੂੰ ਗੱਫ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
ਰੋਕੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋ ਫਰਾਰ ਮੀਆਂ।
ਵਾਈਟ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਰਨਲ ਓਵਰੀ ਨੂੰ,
ਲੱਲੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਲੈ ਤੂੰ ਸਾਰ ਮੀਆਂ।

੬੧

ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਹੁਣ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਿੜਨ ਲੱਗੇ,
ਚੰਗੀ ਚੱਲੀ ਫਿਰ ਓਥੇ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਯਾਰੇ।
ਨੇਜ਼ੇ ਚੱਲਦੇ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਜਣ,
ਗੋਲੀਆਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਸਨ ਵਾਂਗ ਤੀਰ ਯਾਰੇ।
ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਕਈ ਓਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ,
ਲੜ ਮਰਨਾ ਵਿਚ ਤਕਦੀਰ ਯਾਰੇ।
ਏਨਾ ਓਥੇ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ,
ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਲੱਲੀ ਤਸਵੀਰ ਯਾਰੇ।

੬੨

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਪ ਇੱਕ ਫਸੀ ਵਿਚ ਰੇਤ ਦੇ ਸੀ,
ਫੌਜੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉਹਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ,
ਪਰ ਪਹਿਏ ਨਾ ਹਿੱਲਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੇ,
ਡੂੰਘੇ ਹੋਰ ਉਹ ਰੇਤ ਵਿਚ ਧੱਸਣ ਲੱਗੇ।
ਜਰਨੈਲ ਆਖਦਾ ਕੱਢ ਕੇ ਤੋਪ ਲਿਆਉ,
ਕਈ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਓਧਰ ਭੱਜਣ ਲੱਗੇ।
ਲੱਲੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ,
ਕੰਕਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗੋਲੇ ਓਥੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ।

੬੩

ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਿਕ,
ਬਾਕੀ ਭੱਜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਆਂਵਦੇ ਨੀਂ
ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਭੱਜਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ,
ਜਾਨਾਂ ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਾਂਵਦੇ ਨੀਂ।
ਤੋਪ ਕੀਤੀ ਫਨਾਹ ਸਿੱਖ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ
ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਤੇ ਅਫਸਰ ਪਛਤਾਂਵਦੇ ਨੀਂ।
ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੱਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਇਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ,
ਜਿਹੜੇ ਬਚੇ ਉਹ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਂਵਦੇ ਨੀਂ।

੬੪

ਖਾਲਸਾ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ,
ਆਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਇਸ ਪਾਰ ਯਾਰੇ।
ਬਰਗੇਡੀਅਰ ਵਾਈਟ ਨੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਆਪਣੇ,
ਕੀਤੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਯਾਰੇ।
ਕਰਨਲ ਹੈਵਲਕ ਕਰੇ ਕਮਾਨ ਏਥੇ,
ਅਫਸਰ ਬੜਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਯਾਰੇ।
ਸਰਪਿਟ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਲੱਲੀ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ,
ਰੇਤਲੇ ਥਲ ਦੀ ਨਾਂ ਰੱਖੀ ਸਾਰ ਯਾਰੇ।

੬੫

ਸਿੰਘ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਵੱਲ ਪੱਤਣ,
ਹੈਵਲਕ ਵੀ ਮਗਰ ਹੀ ਧਾਂਵਦਾ ਈ।
ਕੀਤੀ ਮੂਲ ਪਰਵਾਹ ਉਸ ਰੇਤ ਦੀ ਨਾਂ,
ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਲ ਚਨਾਬ ਦੇ ਜਾਂਵਦਾ ਈ।
ਲੰਮੀ ਕਾਹੀ 'ਤੇ ਕਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ,
ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੁਲਾਂਵਦਾ ਈ।
ਸੁੰਭ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਰੇਤ ਵਿਚ ਖੁੱਭਣ,
ਹੋਈ ਗਲਤੀ 'ਤੇ ਲੱਲੀ ਪਛਤਾਂਵਦਾ ਈ।

੬੬

ਸਿੰਘ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਗੋਰੇ ਫੁੰਡ ਸੁੱਟੇ,
ਪੰਜਾਹ ਰੇਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਲਾਕ ਮੀਆਂ।
ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਗੋਰੇ ਹੋ ਗਏ ਫੱਟਣ,
ਹੈਵਲਕ ਦਾ ਸੀਨਾ ਵੀ ਚਾਕ ਮੀਆਂ।
ਬਰਗੇਡੀਅਰ ਕੁਰਟਨ ਸੀ ਕਰਨ ਇਮਦਾਦ ਗਿਆ,
ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਹੋਇਆ ਹਲਾਕ ਮੀਆਂ।
ਲੱਲੀ ਹੋਰ ਵੀ ਮਰ ਗਏ ਕਈ ਅਫਸਰ,
ਲਾਰਡ ਗੱਫ ਹੋਇਆ ਗਮਨਾਕ ਮੀਆਂ।

੬੭

ਗੱਫ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੋਈ,
ਚਨਾਬ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਈਂ ਉਸਨੇ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਹਾਰ ਮੀਆਂ।
ਅੱਧੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਜਨਰਲ ਬੈਕਵਲ ਨੂੰ,
ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਲਈ ਕੀਤਾ ਤਿਆਰ ਮੀਆਂ।
ਲੱਲੀ ਜਾ ਦਰਿਆ ਉਸ ਪਾਰ ਕੀਤਾ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਈ ਨਾ ਸਾਰ ਮੀਆਂ।

੬੮

ਬਾਈ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਸੀ ਤੈਅ ਕਰ ਕੇ,
ਜਦੋਂ ਕੀਤਾ ਚਨਾਬ ਉਸ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਰਾਮਨਗਰ ਦੇ ਵੱਲ ਉਸ ਰੁਖ ਕੀਤਾ,
ਮੋੜੀ ਫੌਜ ਦੀ ਉਸ ਮੁਹਾਰ ਮੀਆਂ।
ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਸਦੂਲਪੁਰ ਪਹੁੰਚਾ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਈ ਫਿਰ ਸਾਰ ਮੀਆਂ।
ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਓਸ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕੇ,
ਲੱਲੀ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤਿਆਰ ਮੀਆਂ।

੬੯

ਛੱਡਦਾ ਜੈਕਾਰੇ ਵਧਿਆ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
ਸਿਰ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਵੱਢ ਸੁੱਟੇ।
ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਫਿਰ ਤੋਗ ਵਾਹੀ,
ਕਈ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਓਥੇ ਪ੍ਰਾਣ ਛੁੱਟੇ।
ਮੁੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਬੋਲਿਆ ਫਿਰ ਧਾਵਾ,
ਕਈ ਖਾਲਸੇ ਮਾਰ ਮੈਦਾਨ ਸੁੱਟੇ।
ਹੱਥ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਸੀ ਖੂਬ ਹੋਈ,
ਲੱਲੀ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੱਡ ਟੁੱਟੇ।

ਚਲਦਾ . . .

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ

-ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ*

ਜਦੋਂ ਆ ਗਏ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ, ਧੁਰ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ।
ਜਦੋਂ ਸੁੰਨੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਕੁੱਲ ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ।
ਤਾਂ ਇਕ ਦਮ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਗਏ, ਉਹਦੇ ਯਾਰ ਧਿਆਨੇ।
ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਨਚਾਈ ਰੱਜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਘਰਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੱਜੇ ਸੁੱਟੇ ਕੌਰ 'ਤੇ, ਬੰਨ੍ਹ-ਬੰਨ੍ਹ ਨਿਸ਼ਾਨੇ।
ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ, ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਵਗਾਏ ਪਲਾਂ ਵਿਚ, ਕੁਲ ਨੇਮ ਯਰਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਖੀਂ ਅੱਖੀਂ ਤੱਕਿਆ, ਵੱਲ ਬਾਰ ਖਜ਼ਾਨੇ।
ਜਿਥੇ ਹੱਥਣੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮੱਝੀਆਂ, ਦੁਪ ਭਰੇ ਹਵਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਗਿਣ ਲਈ, ਗੱਲ ਅੰਦਰ ਖਾਨੇ।
ਤੇ ਦੇਣੇ ਕਰ ਲਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਚੰਗੇ ਇਵਜ਼ਾਨੇ।
ਤੁਸੀਂ ਰਹਿਣ ਪੰਜਾਬੀ ਦਿਓ ਨਾ, ਵਿਚ ਅਮਨ-ਅਮਾਨੇ।
ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਕੁੱਲ ਸਾਜ਼ ਸਮਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਛੇੜਾਂ ਛੇੜੀਆਂ, ਲੈ ਲੈ ਬਹਾਨੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਚੁੱਕ ਲਏ, ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਕਾਨੇ।
ਹੁਣ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ, ਵਿਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਜ਼ਮਾਨੇ।
ਸਿੱਖ 'ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ, ਦਿਲ ਕਹਿਰੀ ਮੱਚੇ।
ਆਏ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ, ਝੱਗਾਂ ਦੇ ਗੱਚੇ।
ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ, ਢਾਲੇ ਵਿਚ ਸੱਚੇ।
ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਨਲੂਏ ਸ਼ੇਰ ਦੇ, ਬਣ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ੂਕਦੇ, ਨਾਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ।
ਇਹੋ ਗੋਰੇ ਆਕੀ ਝਾਗੜੂ, ਖੱਚਾਂ ਦੇ ਖੱਚੇ।
ਤੇ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਇਹ ਅਸਾਂ ਤੋਂ, ਹੁਣ ਤੀਕਰ ਬਚੇ।
ਅਸੀਂ ਤੇਗੀਂ ਧਰ ਕੇ ਪਿੰਜਣੇ, ਇਹ ਗੋਰੜੇ ਕੱਚੇ।
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਮਿਲਖਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ।
ਹਰ ਵਾਰੀ ਸਿਰ ਉਠਾ ਕੇ, ਹਿਕ ਠੋਕ ਵਿਖਾਲੀ।
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝੋ ਸੇਵਕ ਪੰਥ ਦਾ, ਨਾ ਗੋਰੇ ਪਾਲੀ।

ਨਾ ਡਰੂ ਮੈਂ ਸਜਣੋਂ ਸਮਝ ਲੋ, ਨਾ ਹਿੰਮਤੋਂ ਖਾਲੀ।
ਪਰ ਗੱਲ ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਆਖਣੀ, ਜੋ ਸੇਰ ਹੈ ਚਾਲੀ।
ਅਸੀਂ ਖੰਡੇ ਫਾਲੇ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੇ ਯੋਧੇ ਹਾਲੀ।
ਪੁੱਟ ਏਸ ਬਰੂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਭੋਂ ਕਰਨੀ ਖਾਲੀ।
ਏਥੇ ਬੁਰਛੇ ਅਤੇ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਅੱਗ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬਾਲੀ।
ਇੱਥੇ ਕੌਰ ਅਹੂਤੀ ਲੈ ਗਈ, ਇਹ ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ।
ਜੇ ਪਹਿਲੋਂ ਘਰ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾ, ਹੁਣ ਗਈ ਸੰਭਾਲੀ।
ਸਾਨੂੰ ਗੋਰੇ ਅੱਗੇ ਲਾਉਣਗੇ, ਰੱਖ ਧੌਣ ਪੰਜਾਲੀ।
ਸਾਥੋਂ ਹਿੰਮਤ ਜਾਣੀ ਤੇਗ ਦੀ, ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲੀ।
ਇਹ ਗੋਰੇ ਸਾਥੋਂ ਜਾਣ ਨਾ, ਹੁਣ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ।
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨ 'ਤੇ, ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ।
ਤੇ ਘੋਰ-ਮਸ਼ੋਰੇ ਆਖਦੇ, ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੋਈ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ, ਬੜੀ ਮਿੱਤਰ ਪਰੋਹੀ।
ਉਹਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਏਸ ਨੇ, ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਢੋਈ।
ਉਹ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕਮਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਫਾਵੀ ਹੋਈ।
ਪਏ ਭੜਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗੱਭਰੂ, ਰੱਤ ਹਰ ਥਾਂ ਚੋਈ।
ਅਸੀਂ ਕੱਢ ਮਾਰਨੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ, ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੋਈ।
ਜਿਹੜੀ ਵਿਚ ਪਲੀਤੇ ਹਿੰਦ ਦੇ, ਯੂਰਪ ਦੀ ਹੋਈ।
ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁੱਜ ਕੇ, ਨਾ ਬਾਤ ਖਲੋਈ।
ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ਫੈਸਲਾ, ਨਾ ਗੱਲ ਲੁਕੋਈ।
ਸਰ ਲੱਗੇ ਕਰਨ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਜਾਏ।
ਏਦਾਂ ਗੜਬੜ ਵਿਚ ਹੀ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਹਾਏ।
ਪਹੁ ਫੁੱਟੀ ਨੀਲੇ ਅੰਬਰੋਂ, ਲਾਲੀ ਸ਼ਰਮਾਏ।
ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਘਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਏ।
ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ, ਦਿੱਤਾ ਚੌਂਕਾਏ।
ਡਿੱਠੇ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰ ਦੇ, ਕਾਹਲੇ ਘਬਰਾਏ।
ਉਹ ਦੂਰ ਨੇ ਪੂੜਾਂ ਕਾਹਦੀਆਂ, ਦੱਸੇ ਸਮਝਾਏ।

ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਦੇ ਸੂਰਮੇਂ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਸਾ ਕੇ।
 ਘੋੜੇ ਅੱਡੀ ਮਾਰ ਕੇ, ਲੈ ਗਏ ਭਜਾ ਕੇ।
 ਕੱਲ ਕੀਤਾ ਫੈਸਲਾ ਪੰਥ ਨੇ, ਲੱਖ ਢੋਲ ਵਜਾਕੇ।
 ਅਸੀਂ ਲਾਜ ਰੱਖਣੀ ਪੰਥ ਦੀ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਟਿਕਾਕੇ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਲੇ ਵਿਹਲੇ ਪੁੱਤ ਨੇ, ਸੌ ਮਹੀਂ ਚੁੰਘਾ ਕੇ।
 ਹੁਣ ਭੇਜ ਦਿਓ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਟਿਕਾ ਕੇ।
 ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਬੈਠਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਘਰ ਜਾਨ ਲੁਕਾ ਕੇ।
 ਉਹ ਤਨਖਾਹੀਆ ਪੰਥ ਦਾ, ਕਹਿ ਦਿਓ ਸੁਣਾ ਕੇ।
 ਆ ਪੁੱਜੀ ਚੀਨੀ ਲਸ਼ਕਰੀ, ਸੌ ਚੁੰਗੀਆਂ ਭਰ ਕੇ।
 ਜੋਸ਼ ਜਵਾਨਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਆ ਡੌਲੇ ਫੜਕੇ।
 ਜਦੋਂ ਫਤਹ ਬੁਲਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ।
 ਸਭਰਾਈਂ ਤੇਗਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ, ਆ ਖੰਡੇ ਖੜਕੇ।
 ਆ ਲਾਲ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ, ਮੂਲੋਂ ਨਾ ਜਰਕੇ।
 ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ, ਕਈ ਸਾਗਰ ਤਰ ਕੇ।
 ਅਸੀਂ ਮੱਲੇ ਮੁਲਕ ਨਹੀਂ ਸਜਣੋਂ, ਕੋਈ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਕੇ।
 ਅਸੀਂ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਮੂਲ ਨਹੀਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ।
 ਅਸੀਂ ਕੌਮਾਂ ਕੁੱਲ ਨਿਵਾਈਆਂ, ਨੇ ਹੱਥ ਤੇਗੀਂ ਧਰ ਕੇ।
 ਅਸਾਂ ਪੂਰ ਖਪਾਉਣੇ ਕਈ ਨੇ, ਖਾਧਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਕੇ।
 ਸਾਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲੈਣ ਉਬਾਸੀਆਂ, ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ।

ਆ ਮੱਚੀ ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਨੂੰ, ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ।
 ਤੇ ਕੀਤੇ ਆਣ ਰਸਾਲਿਆਂ ਡਾਢੀ ਤਕੜਾਈ।
 ਤੇਗ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਈ ਦੇਵੇ ਦੁਹਾਈ।
 ਜਿਉਂ ਜੀਭ ਤੜਫਦੀ ਕਾਲ ਦੀ, ਡਾਢੀ ਤ੍ਰਿਹਾਈ।
 ਓਥੇ ਧੂੰਏਂ ਛੱਡ ਛੱਡ ਰਾਤ ਸੀ, ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਪਾਈ।
 ਉੱਥੇ ਮੌਤ ਬਿਨਾ ਕੁਝ, ਆਪਣਾ ਨਾ ਦਏ ਦਿਖਾਈ।
 ਸੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਰਿਆਂ, ਸੰਗ ਗੰਢ ਗੰਢਾਈ।
 ਨੱਸਾ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਨੂੰ, ਕਰਕੇ ਚਤੁਰਾਈ।
 ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ, ਸੁਣੇ ਹੋਈ ਹਵਾਈ।
 ਗਲ ਪਈ ਹੋਈ ਸਰਦਾਰ ਦੇ, ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਨਿਭਾਈ।
 ਜਦੋਂ ਸੁਣਿਆਂ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਇਹ ਵਰਤਿਆ ਭਾਣਾ।
 ਓਥੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਹਿੱਲ ਗਏ, ਹੋ ਬੇ-ਟਿਕਾਣਾ।
 ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਨਿਮਾਣਾ।
 ਮੈਂ ਸੇਵਕ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ, ਹਾਂ ਤਾਣ ਨਿਤਾਣਾ।
 ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾ ਫਿਕਰ ਵਿਖਾਣਾ।
 ਆਓ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਝੱਲੀਏ, ਸਿਰ ਬੀਤਿਆ ਭਾਣਾ।
 ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਓ ਆਪਣਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਰਾਣਾ।
 ਤੁਸੀਂ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਿਓ, ਨਾ ਪਿੱਠ ਵਿਖਾਣਾ।
 ‘ਜਾਚਕ’ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਵਿਖਾਣਾ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਦਰਤ (ਕਰਨਾਲ) ਵਿਖੇ ੨੩ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ, ਹੱਲੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਵੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ।
ਧਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ, ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰ ਕਰ, ਹੋ ਬੇਧੋਫ ਨੇ, ਝੋਲੀਆਂ ਭਰੀ ਜਾਂਦੇ।
ਧਰਮ ਛੱਡਿਆ, ਰਿਹਾ ਹੁਣ ਭਉ ਕੋਈ ਨਾ, ਮਹੰਤ ਦੌਲਤਾਂ, ਉੱਤੇ ਨੇ ਮਰੀ ਜਾਂਦੇ।
ਹੁੰਦੇ ਸੁਣੇ ਕੁਕਰਮ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਕਿਦਾਂ ਖਾਲਸੇ, ਵੇਖ ਕੇ ਜਰੀ ਜਾਂਦੇ?
ਪੂਜਣ ਯੋਗ, ਨਨਕਾਣੇ ਦੀ ਧਰਤ ਸਾਡੀ, ਰੱਖਣਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਇਸਦਾ।
ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸਾਡੀ, ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਹੈ ਨਿਰੰਕਾਰ ਇਸਦਾ।
ਮਰਿਆਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ, ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ, ਨਰਾਇਣ ਦਾਸਾ ਹੈ, ਬਣਦਾ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਦਾ।
ਜਿਹੜਾ ਜਗ ਦੀ, ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਮੈਲਾ, ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਰਮ ਸਿੱਖ ਦਾ।
ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਹਨ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਰ ਦੋਵੇਂ, ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ, ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਰਮ ਸਿੱਖ ਦਾ।
ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਛੱਡ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਈ, ਹਿਰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਨਾ, ਹੁੰਦਾ ਗਰਮ ਸਿੱਖ ਦਾ।
ਨਾਂ ਮਹੰਤ ਦੇ, ਖਾਲਸੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਸਮਝੀ।
ਰਾਖੀ ਆਪਣੀ ਲਈ, ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸੋਚੇ, ਪਿੱਠ ਆਪਣੀ 'ਤੇ ਖੜੀ ਸਰਕਾਰ ਸਮਝੀ।
ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ, ਸੋਚਿਆਂ ਰਾਹ ਇੱਕੋ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਜਾ ਸਮਝਾ ਆਈਏ।
ਘਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਇੰਝ ਬਦਨਾਮ ਨਾ ਕਰ, ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਖਾਨੇ, ਉਸ ਦੇ ਪਾ ਆਈਏ।
ਆਈਏ ਵਰਜ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ, ਫਰਜ਼ ਆਪਣੇ, ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਅ ਆਈਏ।
ਓਸ ਧਰਤੀ ਦੀ, ਧੂੜੀ ਨੂੰ ਲਾ ਮੱਥੇ, ਸਰਦਲ ਗੁਰੂ ਦੀ 'ਤੇ, ਸਿਰ ਝੁਕਾਅ ਆਈਏ।
ਸੋਚਿਆ ਖਾਲਸੇ ਜੋ, ਓਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ, ਜੁਲਮ ਅਸਹਿ ਹੋਇਆ।
ਘਰ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਸਾਕਾ, ਕਲਮ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਅੱਜ ਤਕ ਕਹਿ ਹੋਇਆ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਦ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਜੇ, ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈ, ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਬਹਿ ਗਏ।
ਜੱਸ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਵਜਦ ਵਿਚ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇ, ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੇ, ਜੀਕੂੰ ਪਾਪ ਲਹਿ ਗਏ।
ਫਿਰ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਹੋਇਆ, ਨੱਚਦੇ ਹੰਸਾਂ ਨੂੰ ਅਚਿੱਤ ਬਾਜ ਪੈ ਗਏ।
ਰਜਾ ਜਾਣ ਤੇਰੀ, ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ, ਅਸਹਿ ਜੁਲਮ ਵੀ ਨੇ, ਸਬਰ ਨਾਲ ਸਹਿ ਗਏ।
ਵਰ੍ਹੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਛੱਵੀਆਂ, ਤੇ ਚੱਲੇ ਟੋਕੇ, ਫਰਜ਼ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ, ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋ ਗਏ।
ਸਿੰਘ ਜਿੰਨਾ ਸੀ ਅੰਦਰ, ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਰਾ, ਦੋਵੇਂ ਰੋਣ ਹਾਕੇ, ਧਰਤ ਅਸਮਾਨ ਹੋ ਗਏ।
ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਅਜੇ ਜੋ ਸਹਿਕਦਾ ਸੀ, ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜੰਡ ਨਾਲ, ਜੀਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਏ।
ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਏਨ੍ਹਾਂ, ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦਾ, ਛੱਵੀਆਂ ਟੋਕਿਆਂ, ਸਬਰ ਨੂੰ ਹਾੜਿਆ ਏ।
ਬਣਾ ਕੇ ਚੀਥੜੇ, ਸੋਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਦੇ, ਘਰ ਮੌਤ ਦੇ ਪਾਪੀਆਂ ਵਾੜਿਆ ਏ।
ਪਾ ਪੈਟਰੋਲ ਸਭ ਦੇਹਾਂ ਸਾੜੀਆਂ ਨੇ, ਹੱਸਦਾ ਵੱਸਦਾ, ਸੰਸਾਰ ਉਜਾੜਿਆ ਏ।
ਏਨਾਂ ਪਾਪ ਵੱਡਾ, ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ, ਏਦਾਂ ਕਹਿਰ, ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ।
'ਕੋਮਲ' ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਗਰਕ ਜਾਵੇ, ਜੁਲਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਸਰਾਪੀਆਂ ਨੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਸ਼ਾਨੋ ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋਏ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੫ ਜਨਵਰੀ: ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਡਾਲ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਾਂਧੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨੋਂ ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਈਆਂ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਮਾਜ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ, ਟਕਸਾਲਾਂ, ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਸਵਰਗ ਜਿਹੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ 'ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਈ ਤੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਦਸਮ

ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਗਏ। ਸਭ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਾਂਧੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਖੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਡਾਲ ਵਿਖੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਬਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾ-ਵਾਚਕਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਗਾਇਣ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਬਸੰਦਾਨੀ, ਮਰਦ ਅਗੰਮੜੇ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਦਾਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸੰਤ ਸਮਾਜ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ, ਟਕਸਾਲਾਂ, ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਚਾਈਨਾ, ਯੂ ਕੇ, ਰਸ਼ੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈਆਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ, ਜੈਨ, ਪਾਰਸੀ, ਬੋਧੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ, ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਨਾਥ ਸਿੰਘ

ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ ਜੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਉਪ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਬੀਬੀ ਹਰਸਿਮਰਤ ਕੌਰ ਬਾਦਲ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਮੰਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਤਿਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਪ੍ਰਿੰਟ ਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਮੀਡੀਆ, ਰੈਡ ਕਰਾਸ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਜੋੜਾ-ਘਰ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਬ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਟਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਵੱਲੋਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੫ ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੭: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੁੱਜੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸੁਣੇਹੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੩੫੦ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ

ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਧਰਮ, ਜਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਦਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਤਣਾਅ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਿੰਦੂ, ਜੈਨੀ, ਬੋਧੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਈਸਾਈ, ਪਾਰਸੀ, ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਤੋਂ ਪੁੱਜੀਆਂ

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਹੱਦਾਂ-ਸਰਹੱਦਾਂ ਅਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਿਤਿਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੀ ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ

ਕਿਹਾ ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੪੦੦ ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਭੇਜ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਗਤਕਾ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਲੰਗਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਦਾੜੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਵਾਗਤਯੋਗ- ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੬ ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੭: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਦਾੜੀ (ਕੇਸ) ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਨੇਮਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਬਲ ਮਿਲੇਗਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਨਸਲੀ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਚਲਨ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਘਟੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਮਿਹਨਤੀ ਕੌਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤ, ਮਿਹਨਤ, ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਰਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਕੋਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਮੀਰਪੁਰ ਕਲੋਨੀ, ਪਠਾਨਕੋਟ ਵਿਖੇ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੧੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ।

ਪਿੰਡ ਮਰੜੀ ਖੁਰਦ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਭੰਗਾਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪਿੰਡ ਮਰੜੀ ਖੁਰਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਿੰਡ ਖਵਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨੋਚਾਹਲ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਖਵਾਸਪੁਰ (ਨੇੜੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ), ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ੧੨ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਜ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਕੁਠੰਡਲ, ਤਹਿ: ਨੂਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਂਗੜਾ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿਖੇ ੨੭ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।